

3

Inledning – Med människan i fokus

Kulturarv både bevaras och brukas. Bruk förutsätter att något finns bevarat och bevarande förutsätter bruk för att finnas och för att vara motiverat. Den antikvariska praktiken inom kulturmiljö-vården och museerna har hittills i allt väsentligt handlat om bevarandet. Men om man bara tittar på bevarandet, och glömmer att se hur historia och kulturarv används i samhället av olika människor, blir det sällan bra, inte heller för bevarandet. Det är en insikt som vuxit sig allt starkare inom kulturarvsarbetet. Vi behöver sätta mer fokus på de människor som skapar och brukar kulturarv, och som ju dessutom står för merparten av bevarandet. I arbetet med Agenda kulturarv har just detta kommit att framstå som kärnan i en ny kulturarvsideologi för det offentligt finansierade kulturarvsarbetet – en kulturmiljövård och en museiverksamhet med människan i centrum och med historiebruk i fokus.

De fem artiklar som presenteras här har alla människan i centrum, om än på olika sätt. Dagens och gårdagens människa – skapande och aktiv, en inspiratör, förebild, kritiker, betraktare, initiativtagare... En människa som både skapar och använder historia och kulturarv.

Intresset och engagemanget för kulturarv och kulturmiljöer är stort. Det visar bland annat de undersökningar som gjorts inom ramen för *Agenda kulturarv*. Men ändå kan den professionella kulturmiljövården, tillsammans med hembygdsföreningar och andra frivilligorganisationer, ibland känna att arbetet med kulturarv emellanåt kan vara trögt. Varför tas beslut om rivning av gamla hus som alla egentligen tycker om? Varför beslutas det om förändringar av stadsmiljön som förstör områden som många uppskattar? Varför förstörs minnen – föremål, bilder, kulturmiljöer –

som kan berätta angelägna och intressanta historier om vårt samhälle? Vad är det som gör att många i samhället inte alltid tar det ansvar för kulturmiljöer och kulturarv som kulturminneslagens portalparagraf talar om – "ansvaret för kulturmiljön delas av alla"? Varför upplever många att kulturarv är en börda?

Handlar det om kunskap och förståelse, om att se de värden och de historier som finns i miljöerna, föremålen och fotona? Eller handlar det om att avvägningarna mellan intresse för kulturarv och andra intressen är svårgreppbara? Handlar det om makt och inflytande? Vilka är kulturminneslagens "alla" och har "alla" samma möjligheter att ta "ansvar"? Möjligen handlar det om att de värden som för antikvarier och andra kulturarvsengagerade är självklara inte alls är viktiga för andra, eller ens synliga. På samma sätt som andra ser värden som vi kulturarvsengagerade inte ser eller förstår. Då kanske vi inte når varandra, ibland utan att ens vara medvetna om det eller varför.

Sådana frågor och problem måste den professionella kulturmiljövården fundera över. Olika människor har olika förhållnings-sätt till kulturarv och kulturmiljö, och till sin omgivning. De professionella kulturarvsaktörerna behöver kunna lyssna in och lära av andra.

Kulturhistoriska (och andra) värden är inte en gång för alla givna. De kan förändras över tid och i olika sammanhang. Och de kan uppstå i mötet mellan den professionella kunskapen och andras upplevelser och erfarenheter. Värdet kan ofta finnas i det som hänt på en plats och det liv som levs idag – just i den kombinationen. Kulturmiljön kan vara en mötesplats för frågor om samtid och framtid. Kulturarvs värde ligger då inte längre bara i

att det ger svar på hur det var förr. Istället handlar det om möjligheten att ge perspektiv på nutiden, på att det väcker frågor om vad som är mänskligt och möjligt.

Ibland kan det professionella förhållningssättet och arbetet förvandla den egna vardagsmiljön med sina välkända, såväl positiva som negativa minnen, till upplevelser för andra. Plötsligt ser man miljön utifrån, med andras ögon, och kanske förändras då synen på närmiljön för all framtid. Ibland är det negativt, men ibland tvärtom bra.

Kulturarv samlar fler engagerade än miljö- och idrottsrörelsen, men det är en osynlig och osedd folkrörelse som ofta utövas i det privata. Det är viktigt, även för den professionella kulturmiljövärderna att uppmärksamma de individer som engagerar sig personligen och som tar egna initiativ. Inte främst för att göra äreminnen över dem, även om många skulle förtjäna det, utan för att kunna reflektera över den egna verksamheten och de professionellas motiv och syften. Mötet och samtalet har förvisso ett egenvärde inom kulturarvsarbetet som inom all annan verksamhet. En öppen verksamhet som vågar se sig själv med andras ögon är alltid en bättre verksamhet än en sluten och självbespeglade.

Men möten och samtal, öppenhet mot samhället och olika människor är också en grundförutsättning för det professionella och samhällsfinansierade kulturarvsarbetet. Hur ska vi kunna ta vårt professionella ansvar för att en rikedom av historier, av minnen och av historiska miljöer, en mångfald av kulturarv, om vi inte sätter människan i centrum? Om vi inte talar med människor, lyssnar, deltar, tar tillvara andras idéer, synpunkter och engagemang?

Om vi inte söker oss till människor som kan berätta, som bär på minnen, som bär på erfarenheter och kunskaper om olika delar av vårt samhälle?

Att inom kulturarvsarbetet sätta människan i centrum handlar om vilken historia som skrivs och berättas, om vilka minnen som bevaras och om. Det handlar alltså om arbetets legitimitet och angelägenhet – i dag och i morgon.

Birgitta Johansen och Karin Lindvall

Redaktörer

Agenda kulturarvs samordningsgrupp

Nyköping och Stockholm, juli 2003

Delaktighet i praktiken

Ylva Blank: Om länsstyrelsens tillämpning av ett politiskt mål

Under 2002 genomförde Ylva Blank en studie av hur det politiska målet om allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön hade tagits emot och tillämpats på länsstyrelse i Västra Götalands län. Studien bestod i stort sett av två delar; dels intervjuer med alla handläggare på kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Västra Götaland inklusive länsantikvarien (totalt 16 personer), dels en genomgång av den politiska bakgrunden till delaktighetsmålet.

Det pågår ett samtal om delaktighet. Det är sedan 1999 också en politisk målsättning för kulturmiljövården att sträva efter "allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön".¹ Vad betyder delaktighet och hur arbetar vi med det i praktiken? Och går det alls att arbeta i en sådan riktning på länsstyrelsen?

Förståelse – delaktighet – ansvarstagande: en demokratis trestegsraket

Sammantaget utgör målsättningen om förståelse, delaktighet och ansvarstagande en slags trestegsraket. Den som har kunskap om och förståelse för kulturmiljön får egna argument, kan då vara delaktig i och har möjlighet att påverka den. I och med detta finns åtminstone teoretiskt möjligheten att ta ett ansvar för den egna kulturmiljön och därmed göra en insats för att själv delta i formandet av samhället.

Att allmänheten har förståelse för kulturmiljövårdens frågor är alltså centralt i strävandet mot en ökad delaktighet. För att nå

förståelse måste kunskapen om kulturmiljövårdens arbete öka hos allmänheten. I den senaste kulturmiljöpropositionen påpekar man visserligen att det tycks finnas ett stort intresse för kulturmiljöer idag och att detta intresse måste mötas av sektorn.² Några belägg för ett sådant allmänt intresse för kulturmiljövård ges dock inte. Svarsresultaten från den medborgarundersökning som genomförts regionalt i Västra Götaland tyder på ett stort stöd för det arbete som bedrivits inom sektorn, men samtidigt finns signaler om att de svarande i liten utsträckning känner till vad som exempelvis bevaras idag.³

I propositionen nämns också att det finns människor som står utan ett erkänt kulturarv och vars historia inte har dokumenterats. Detta menar man innebär att dessa människor har sämre möjligheter att bevaka och använda sina demokratiska rättigheter att påverka utformningen av samhället. I princip är detta en luddigt inbäddad, men ändå skarp kritik mot den professionaliserade kulturmiljöverksamheten, som ju arbetar med att dokumentera och bevara. Kulturmiljövården har med andra ord förbisett eller inte erkänt ett större antal människors olika kulturarv. Detta innebär att dessa människor, som vi får förutsätta inte är en ringa del av befolkningen eftersom de omnämns i propositionen, står sämre rustade att delta i vårt demokratiska samhälle. De har därmed inte samma möjligheter som andra att komma till tals när det gäller formandet av samhället.

Vem är "alla"?

Ett sätt att närma sig målsättningen om att *alla* ska ha förståelse etc är att definiera vilka grupper som kulturmiljövården förbisett och vars kulturarv vi inte lagt ner någon större möda på att dokumentera eller bevara. Ett liknande resonemang för *Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska arvet*, som i sitt slutbetänkande har studerat vilka grupper som är

underrepresenterade när det gäller byggnadsminnen.⁴ Utredarna har valt att avgränsa sig till byggnadsminnen och har fokuserat på hur dessa speglar den svenska historien från 1800- och 1900-talen. Byggnadsminnena är förvisso en begränsad del av det arbete som kulturmiljösektorn bedriver, men är utan tvivel en tydlig markör för i vilken riktning den statliga kulturmiljövården har arbetat sedan lagstiftningen kom till 1960.

Utredningen kommer fram till att landets byggnadsminnen ger en skev bild av svensk historia och att flera gruppers historia är underrepresenterad. I huvudsak speglar byggnadsminnena ett elitskikt såväl på landsbygden som i urbana miljöer. Byggnadsminnena på landsbygden företräds till största delen av frälsets bebyggelse genom slott och herrgårdar och med en relativt god representation av bondgårdar och tidiga bruksmiljöer. I städerna är det i huvudsak borgerlighetens historia som speglas genom dess privatbostäder och offentliga byggnader. Generellt är den arbetande befolkningens historia dåligt representerad bland byggnadsminnena. Likaså kvinnornas historia och marginaliserade gruppers, som etniska minoriteter, sjuka, fattiga och på skiftande vis normavvikande. Dessutom saknas till stor del 1900-talets historia bland byggnadsminnena.

Samma bild ger byggnadsminnena i Västra Götalands län.⁵ Tidsmässigt ger de en skev bild av länets utveckling, genom att 1900-talet representeras fram till 1920-talet. Generellt har byggnadsminnena en tonvikt på perioden 1750-1900, trots att många av länets delar expanderade kraftigt under 1900-talet. Någon studie av hur exempelvis kvinnors kulturarv är företrätt genom byggnadsminnena har inte gjorts, men i huvudsak överensstämmer representationen av olika urskiljbara grupper med den beskrivning av riksperspektivet som *Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska arvet* gör i sitt slutbetänkande.

Om vi ska kunna närma oss *alla* bör konsekvensen bli att kulturmiljövården måste arbeta i en riktning där vi ser det positiva i heterogeniteten.⁶ Genom ett sådant synsätt kan också en större del av befolkningen känna igen sig i det som kulturmiljövården ägnar tid åt att beskriva och bevara. Argumentet håller även när

det gäller att se till tidsaspekten och det bland byggnadsminnena bortglömda 1900-talet, vilket utan tvivel är ett sekel som de allra flesta av oss kan relatera till genom egna upplevelser.

Beskriva – bevara – bruka

En av kulturmiljövårdens huvudsakliga arbetsuppgifter inom länsstyrelsen är att handlägga ärenden enligt kulturminneslagen (KML) och förordningen om bidrag till kulturmiljövård. Dessutom utövar länsstyrelsen tillsyn enligt KML och miljöbalken och granskar planer som berör riksintressen för kulturmiljövården. Verksamheten utgår som regel från insamlad kunskap, ofta i form av dokumentation av olika miljöer, t ex inventeringar av fornminnen, bebyggelse eller landskap. De flesta dokumentationer som kulturmiljövården använder sig av har gjorts i syfte att det insamlade materialet ska bedömas genom att värderas kulturhistoriskt. Därefter sker ett urval. Urvalet ligger sedan till grund för det som skyddas enligt någon av de för kulturmiljövården väsentliga lagstiftningarna.

Med tanke på den betydelse nedtecknandet och beskrivningarna av kulturhistoria har, diskuteras detta i mycket liten utsträckning. Särskilt som dessa utgör en grund för beslut om bevarande och ofta även fördelning av de olika medel som sektorn har till sitt förfogande. Dokumentationer i form av till exempel inventeringar, är något som i många fall utförs av nyutexaminerade antikvarier, ibland med stöd av arbetsmarknadsmedel. Ofta handlar det om att dokumentera ett stort antal miljöer på kort tid. Alla som själva arbetat med dokumentationer vet samtidigt att beskrivningar av kulturmiljöer inte på något sätt är enkelt och att de med större arbetslivserfarenhet i regel blir bättre och bättre. Att sedan själva den kulturhistoriska värderingen och urvalet sker av någon erfaren person har mindre betydelse eftersom detta baserar sig på dokumentationen. Denna ligger också till grund för vad som förmedlas och förs ut inom kulturmiljövården. Vi måste alltså verka för att utveckla och uppvärdera den här högst basala delen av vår verksamhet och ställa oss frågor som:

Om brukarna av kulturarvet inte är intresserade av och har förståelse för kulturmiljövården kan hela verksamhetens mening ifrågasättas.

- Vems kulturhistoria är det som berättas?
- Hur och i vilket syfte berättas den?
- Hur kommer framtiden att uppfatta våra beskrivningar och dess bevarade fysiska uttryck?
- Vilken bild av samtiden ger vår verksamhet morgondagens allmänhet?

Kulturhistorisk dokumentation, värdering och urval

I dokumentationsskedet fungerar som regel länsstyrelsen som beställare av kunskap som anses nödvändig, ibland kopplat till särskilda uppdrag i till exempel regleringsbrev. Den vanligaste utföraren är ett museum med regionalt uppdrag; läns- eller stads-museum. Det finns få tillfällen där kunskap samlas in utan att syftet är att välja ut vad som ska skyddas för framtiden.

Flera personer i undersökningen tog upp behovet av att inom kulturmiljövården utveckla såväl dokumentationen/ beskrivningarna, som den kulturhistoriska värderingen. Detta behov hänger för många samman med kulturmiljövårdarnas förmåga eller oförmåga att föra ut kunskap och att argumentera för sina frågor. I intervjuerna framkom också det faktum att om brukarna av kulturarvet inte är intresserade av och har förståelse för kulturmiljövården kan hela verksamhetens mening ifrågasättas. Man efterfrågade också fler dimensioner i beskrivningarna inom kulturmiljövården, framför allt immateriella. Detta stämmer väl överens med kulturmiljöpropositionens definition av begreppet kulturarv:

”Kulturarvet kan sägas utgöras av de traditioner och värden som vi medvetet eller omedvetet övertar från tidigare generationer. Det är både materiellt och immateriellt. Dess innehåll är öppet och dynamiskt och påverkas ständigt av tidsmässigt och socialt skiftande värderingar.”⁷

Att bruka kulturarv

Det som efterlystes i intervjuerna är kopplat till frågan om brukandet av kulturarvet. Om kulturarvet endast bevaras utan att brukas är det mycket svårt att nå till det efterfrågade engagemanget från

brukarna. Bevarandet av det vardagliga och inte bara det exklusiva ger förutsättningen att kulturmiljöerna också brukas. Brukandet av kulturarv är en fråga som ofta kommer i skymundan i kulturmiljövårdens deltagande i samhällsplaneringen. Där kommer sektorn många gånger in i ett skede som handlar om att kulturarvet på något sätt är hotat och måste skyddas, alternativt inte bedöms besitta några värden som är omistliga och därmed kan få stryka på foten.⁸ För kulturmiljövårdens del handlar det om att istället för att arbeta reaktivt agera proaktivt, vilket inom sektorn är en önskan hos många som sällan tycks genomföras i praktiken. Strategier för att föra ut kunskap och information, metoder för dokumentation och värdering som inkluderar fler dimensioner än enbart den fysiska efterfrågades bland handläggarna.

Med en lång erfarenhet av att inom samhällsplaneringen argumentera för att bevara borde det vara en enkel sak att sätta sig ned och definiera vilka teorier, metoder och kriterier som man i princip dagligen använder när det gäller kulturhistorisk värdering och urval. Uppenbarligen saknas dock strategier för hur vi ska arbeta för att främja *brukandet* av kulturarvet. Detta utgör samtidigt en knäckfråga kopplat till målsättningen om allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön och är enligt min mening en central frågeställning för arbetet inom *Agenda kulturarv*.

Rollfördelning inom kulturmiljövården

I undersökningen framkom också det faktum att många uppfattar rollfördelningen mellan kulturmiljövårdens organisationer i länet som oklar. Det tycks inte vara helt klarlagt vilken roll kulturmiljöenheten på länsstyrelsen har i relation till de museer som har regionala uppdrag och vice versa. Detta ställer till problem då länsstyrelsen förvaltar anslag som de regionala museerna är beroende av för sina uppdragsanställda. Det tycks inte heller vara klart i vilken mån anställda inom länsstyrelsen själva kan genomföra exempelvis utåtriktade åtgärder som man anser vara väsentliga. Åsikterna om huruvida anställda inom kulturmiljöenheten själva ska göra informationsinsatser eller liknande går vitt isär. Vissa personer gör redan sådant och har positiva erfarenheter

av detta, andra är av åsikten att länsstyrelsen enbart ska ägna sig åt ren myndighetsutövning, där informationsspridning inte ingår och att sådant helt klart är en fråga för i första hand länsmuseum. För många var rollfördelningen mellan museer och länsstyrelse oklar när det gäller det utåtriktade arbetet.

Det fanns också en medvetenhet om att dokumentationer av både materiellt och immateriellt kulturarv inte bara är att beställa från de regionala museerna. Många påpekade att det i de regionala museernas organisation ofta är vattentäta skott mellan dem som arbetar med kulturmiljövård som en del i samhällsplaneringen och dem som arbetar med information, etnologisk och pedagogisk verksamhet. Detta upplevs som ett problem om länsstyrelsen ska agera som beställare av tjänster som exempelvis innefattar etnologi, pedagogik och bebyggelsehistoria. Även om länsstyrelsen genom att ge uppdrag åt länsmuseum kan påverka deras verksamhet i viss mån, menade flera personer att det inte ligger i länsstyrelsens roll att påverka inriktningen av museiverksamheten, utan att dessa organisationer måste få möjlighet att utvecklas själva.

Ytterligare en fråga som flera personer tog upp, särskilt bland dem som arbetar med byggnadsvårdsfrågor, är betydelsen av kommunernas roll inom kulturmiljövården. Några menade att det är på den kommunala nivån som dialogen med medborgarna borde ske, snarare än genom kulturmiljövården på länsstyrelsenivå. Många saknar ett kommunalt engagemang för kulturmiljöfrågor och kulturarv. Samtidigt har kommunerna genom plan- och bygglagen ett tydligt ansvar för kulturmiljöerna och genom samma lagstiftning ett ansvar för att samråda med bland andra allmänheten i planärenden. En viktig fråga är alltså hur kulturmiljövården ska agera för att få kommunerna att engagera sig mer i kulturmiljöfrågor, särskilt när det gäller samhällsplaneringen. Ett konkret förslag var att på prov delegera till kommunerna att besluta om bidragsgivning till kulturmiljöer.

Antikvariens yrkesroll

Helt klart skapar en politisk målsättning om förståelse och delaktighet för alla många funderingar kring den egna yrkesrollen. En framtid där vi arbetar professionellt inte bara med att bevara kulturarvet,

utan också att se till att det brukas på bästa sätt, gärna i samtal med allmänheten i högre grad, ställer kanske nya krav på yrkesrollen? Inte minst ställer ett sådant förhållningssätt krav på antikvarierna på länsstyrelsen i egenskap av beställare. För att veta vad man ska beställa måste man också veta vad det är man efterfrågar och vilket resultat man förväntar sig. Det är inte säkert att detta innebär att den nuvarande yrkesrollen och kompetensen behöver vidgas, utan det handlar kanske snarare om att känna till vilka andra kompetenser som är relevanta och väsentliga att samarbeta med. Ett viktigt påpekande är att det för att nå ökad delaktighet och i högre utsträckning tillämpa ett sådant arbetssätt inte på något sätt innebär att antikvarierna ska släppa eller frånsäga sig sina expertkunskaper.

I studien uppenbarades att flera personer upplever att de i den nuvarande yrkesrollen i alltför hög grad känner sig som nej-sägare, som stoppar förändringar. Eller upplever att antikvarierna generellt betraktas som nej-sägare av omvärlden. Att i sin professionella roll hela tiden identifiera sig som en negativ nej-sägare kan vara mycket påfrestande, särskilt om man upplever att detta är en praxis där argumenten för att säga nej är dåligt underbyggda. Detta handlar troligen i hög grad om att kulturmiljövården i samhällsplaneringen kommer in i ett sent skede där en kulturmiljö hotas av exempelvis markexploatering och där sektorn har små möjligheter att påverka slutresultatet, utom genom att säga "Nej, det där huset får inte rivas, den där fornlämningen får inte tas bort". Om kulturmiljövården istället deltog i planeringen i ett tidigare skede, där rollen var att beskriva och argumentera för brukandet av kulturarvet skulle situationen där antikvarien förespråkar en mer varsam förändring knappast upplevas som negativ.

Då många pekar på sitt stora intresse för kulturhistoria och betydelsen av denna kunskap blir den egna uppfattningen att man är en antikvarie som ofta sätter stopp för förändringar kluven. Det är ju i huvudsak förändringar i samhället som för historien framåt och som efterlämnar något för framtidens antikvarier att ägna sig åt. Hur ska det då gå i framtiden om vår generation ägnar sig åt att stoppa förändringar? Detta behöver i och för sig inte vara något

oöverstigligt problem i praktiken, eftersom kulturmiljövården inte alltid lyckas sätta stopp för en markexploatering. Även om kulturmiljösektorn sagt nej finns det många gånger andra, starkare sektorsintressen som vinner över kulturmiljövårdens argument. Men känslan av att stoppa samhällsförändringen samtidigt som man i sin yrkes-roll ser förändringar som viktiga i ett långsiktigt historiskt perspektiv är nog så frustrerande.

Flera personer menar också att det finns tydliga exempel på att folk i allmänhet är intresserade av historia. Ett exempel i vårt län är det stora engagemang som väckts kring Jan Guillous romanfigur Arn och hans liv och leverne i Västergötland. Ett intresse för historia hos allmänheten behöver dock inte vara detsamma som ett intresse för att *bevara* de fysiska uttrycken för historien. Antikvarierna behöver ur den vinkeln bli bättre på att redogöra för sina argument för bevarandet.

Arbeta utåtriktat

Något som de allra flesta tog upp i intervjuerna är att kulturmiljöenhetens anställda måste vara mer synliga utåt och arbeta mer utåtriktat. Detta tror man är högst väsentligt för att få en ökad förståelse för vikten av kulturmiljövårdens verksamhet. Vad detta utåtriktade arbete består i och vem som ska utföra det fanns en mängd förslag kring. Flera pekade på vikten av ren information, att kulturmiljövården på länsstyrelsen måste bli bättre på att informera om sina verksamhetsområden, delta mer i offentliga debatter, skriva bättre och tydligare beslut så att alla förstår vad som avses och liknande.

Flera menade att i förlängningen kan mer utåtriktat arbete bidra till att arbetsbördan minskar. Om fler i förväg känner till vad länsstyrelsen gör och kan göra blir ärendena lättare att handlägga och det ställs färre frågor om sådant som allmänheten borde kunna läsa sig till via hemsidan eller liknande.

Delaktighetsperspektiv i allt arbete

De som själva hade erfarenhet att arbeta med delaktighet på något sätt påpekade vilken positiv upplevelse detta gav. Ärendena tar dock längre tid att genomföra, eftersom det tar tid att bygga upp de

kontakter och nätverk som behövs för att nå allmänheten. När sådana ärenden ska redovisas i relation till "vanliga" ärenden, saknas metoder som beskriver varför det tagit längre tid och kanske inte givit något synligt resultat. Den tid som behövs för att etablera nätverk är inte heller anpassad för de anslag som länsstyrelsen har till sitt förfogande, eftersom de alltid ska redovisas efter endast ett år.

En slutsats från undersökningen blev att man kan arbeta med ett delaktighetsperspektiv i *all* verksamhet på kulturmiljöenheten. Flera ansåg att synsättet är särskilt lämpligt när det gäller bidragsärenden. Om det ska tillämpas åtminstone någonstans, är det i samband med att vi underhåller och vårdar kulturmiljöer, eftersom dessa pengar så påtagligt är skattebetalarnas.

Genom intervjuerna har det kommit fram en mängd frågor som handläggarna själva har kring delaktighetsmålet. Flera av dessa är helt grundläggande för den verksamhet som bedrivs inom kulturmiljövården. Till stor del handlar det om att många upplever uppdraget att samtidigt bevara och bruka kulturarvet som en konflikt. Denna huvudfråga behöver diskuteras ytterligare, vilket det kan finnas utrymme för inom det pågående arbetet med *Agenda kulturarv*. Nedanstående frågor är plockade ur intervjuerna och kan utgöra ett underlag för en sådan diskussion.

- Vad ligger i brukandet av kulturarvet?
- Var går gränsen för att bruka kulturarvet?
- I vilket skede ska vi hämta in brukarnas synpunkter?
- Vilka grupper ska vi vända oss till?
- Hur mycket ska och får brukarperspektivet påverka tex beslut?
- Hur mycket tillåter vi själva att brukarperspektivet påverkar?
- Vilka blir konsekvenserna av en ökad delaktighet?
- Hur ska vi få folk intresserade av vårt ämne/ yrkesområde?

Ylva Blank arbetar som antikvarie vid kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen Västra Götaland. Just nu analyserar och utvärderar hon de olika regionala delstudier som länet genomfört inom ramen för arbetet med Agenda kulturarv. Hon har tidigare varit projektledare för Storstadens arkitektur och kulturmiljö i Göteborg.

Fotnoter

1. Regeringens proposition 1998/99:114 *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*.
2. Regeringens proposition 1998/99:114 *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*.
3. Få svarspersoner har en bestämd uppfattning om förslaget att bevarandet av kulturarvet bör inriktas på andra saker än i dag. Se Blank, rapport 2003:32.
4. SOU 1999:18, s 22 ff.
5. *Förslag till byggnadsminnespolicy*, Länsstyrelsen Västra Götaland, maj 2001.
6. Resonemanget förs bland annat av Jönsson, Lars-Eric, *Politik i kulturarvet och kulturarvspolitik, I: Kulturarv, etik, demokrati: dokumentation från en konferens*, Länsstyrelsen Västra Götaland, kulturmiljöenheten, rapportnummer 2001:28.
7. Regeringens proposition 1998/99:114 *Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*, s 21.
8. Resonemanget förs också av Burström, Mats. Peck, Björn. *Värderingar vid RAÄ*, 2000, s 19-20.

Referenser

- Blank, Ylva. *Delaktighetsmålet i Länsstyrelsepraktiken*. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland, kulturmiljöenheten, rapport 2003:3.
- Blank, Ylva. *Attityder till kulturarv i Västra Götalands län – en medborgarundersökning om människa, samhälle, kulturarv*. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland, Kulturmiljöenheten, rapport 2003:32.
- Burström, Mats & Peck, Björn. *Värderingar vid RAÄ: Rapport från en enkätundersökning genomförd vid Riksantikvarieämbetet våren 2000*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2000.
- Frågor till det industriella samhället*. Slutbetänkande av Utredningen om en statlig satsning på det industrihistoriska kulturarvet. SOU 1999:18
- Förslag till byggnadsminnespolicy*. Länsstyrelsen i Västra Götalands län, maj 2001.
- Jönsson, Lars-Eric. *Politik i kulturarvet och kulturarvspolitik. I: Kulturarv, etik, demokrati: dokumentation från en konferens*. Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland, kulturmiljöenheten, rapport 2001:28
- Kulturarv – kulturmiljöer och kulturföremål*. Regeringens proposition 1998/99:114

Se mer med fler ögon

Jens Olsson & Anne Rosengren: Möllevången i Malmö

Som en del av projektet Storstadens arkitektur och kulturmiljö utförde Jens Olsson under 2001 ett delprojekt i stadsdelen Möllevången, beläget i centrala Malmö. Ett uppföljningsarbete i syfte att inhämta ett lokalt brukarperspektiv på stads- och kulturmiljö genomfördes under 2002 av Jens Olsson och Anne Rosengren.

Båda dessa arbeten finns utförligare beskrivet i två rapporter, "Möllevången – modell för kulturmiljövårdens arbete" och "Möllevångsmodellen". Den här artikeln fokuserar på det senare arbetet med brukardialog.

I kulturpropositionen 1996/97 understryks vikten av medborgardialog och en inkluderande bevarandepolitik. Respekten för olika gruppers kulturarv är ett tydligt formulerat mål; arbetet bör inriktas på att "jämna ut de skillnader som finns mellan olika grupper av människor när det gäller bevarandet av och tillgången till kulturarvet".

Som det ser ut idag har kulturmiljövården fortfarande en bit kvar innan de målen är uppfyllda. Traditionellt har kulturmiljövården två huvudsakliga uppgifter; dels att delta i planeringen av den fysiska miljön, dels att dokumentera, beskriva och värdera kulturhistoriskt intressanta företeelser. I det förstnämnda åtagandet är museer och länsstyrelser vana att samverka med andra kompetenser, det kan vara allt ifrån boende till arkitekter eller fastighetsägare. I den senare uppgiften är den antikvariska kompetensen ofta mer eller mindre allena rådande. Ur den stora, otympliga och svåröverskådliga

massan av kulturarv väljer kulturmiljövården många gånger bort det som ses som provokativt, farligt, fult, vardagligt, trist, eller förgängligt.

Förklaringarna till denna begränsning i urval är flera. En anledning är att kulturmiljövården många gånger är hänvisad till en begränsad uppsättning verktyg. I dag läggs ofta en tonvikt på arbete inom de juridiska regelverk som finns, främst plan- och bygglagen och kulturminneslagen. Bara en mindre del av den fysiska miljön omfattas av de lagar och bidrag som kommer ifråga för kulturmiljövården och arbetet kommer medvetet eller omedvetet att fokuseras på miljöer eller objekt där dessa verktyg har en möjlighet till genomslag. Merparten av insatserna kommer därmed en liten del av vår omgivning tillgodo. Att låta verktygen på detta vis styra urval och insatser gör kulturmiljövården till medskapare av en märklig berättelse om vårt gemensamma förflutna. Dessutom skapar det en vana att motivera kulturmiljövårdande insatser genom att hänvisa till lagrum och bidragssystem. På sikt riskerar kulturmiljövården att förlora allmänhetens förtroende och sin giltighet i samhället när arbetet i första hand hävdas genom morot och piska istället för delaktighet och samverkan, rättighet och ansvar. I arbetet, i synnerhet om det syftar till att vara preaktivt, behövs en verklig förståelse för att lagar och pengar inte alltid är de bästa vägarna för att nå varaktiga resultat i det kulturmiljövårdande arbetet.

En annan anledning är synen på kunskapskällor. Oavsett om kulturmiljövården arbetar med dokumentation eller med mer konkreta bevarandeinsatser är den beroende av olika kunskapskällor. Även här tycks det oss att urvalet är alltför begränsat. De gängse källmaterialen består av arkivmaterial, litteratur och naturligtvis bebyggelsen. I möten med andra inblandade aktörer och andra kompetenser kan kulturmiljövårdens kunskaper samverka med t ex boendes eller fastighetsägares kunskaper vilket leder till att ny och avgörande kunskap skapas.

Detta är av stor vikt då kulturmiljö enligt min uppfattning *skapas* när antikvarien dokumenterar och beskriver en plats eller en byggnad. Processen innebär att platsens historia uppmärksammas och dess värden som historiebärare och – förmedlare definieras och befästs. Det är viktigt att betona att kulturmiljöarbetet på så vis inte bara belyser utan också skapar historia.

Berättelser om Möllevången

Avsikten med arbetet på Möllevången var att pröva en metod för dialog med brukare och boende. Vår utgångspunkt var att ta reda på brukarnas perspektiv på vad som är att betrakta som kulturmiljö på Möllevången. Samtidigt ville vi även få möjlighet att förmedla våra kunskaper. Det vi ville var att skapa ett mötesforum där vi kunde diskutera, utbyta erfarenheter och idéer, samt skapa kunskap om området tillsammans med brukare. Det hela mynnade ut i en metod där studiecirkeln var ramverket, och som inkluderade följande delmoment; rundvandringar, diskussioner, skriftlig hemuppgift, fotografering samt individuella samtalsintervjuer.

När vi talat med brukargruppen har det framkommit att Möllevången är ett område som har stora kultur- och stadsmiljömässiga kvaliteter i deras ögon. Men också brister. Tankarna de förmedlat kring områdets karaktär har varit både samstämmiga och gått isär. Gemensamt för majoriteten brukare är emellertid att de tillskriver området positiva egenskaper som att det har en speciell atmosfär, fin sekelskiftesbebyggelse, levande gatuliv, många verksamheter, mötesmöjligheter och en önskvärd blandning människor ur såväl etnicitets-, ålders-, kulturellt- och socialt hänseende.

Här följer några axplock av alla de aspekter som lyftes fram av gruppen som både kulturhistoriskt intressanta och bevarandevärda.

”...bevara den här gatu- och husmiljön, de täta kvarteren.”

Den kvarvarande, äldre bebyggelsen lyfts fram som positiv och bevarandevärd av majoriteten brukare. För de flesta är det så självklart att bebyggelsen måste få finnas kvar, att de inte nämner den förrän vi specifikt ställer frågan om dess eventuella betydelse

för området. Främst är det stadsplaneringen och husens arkitektoniska detaljer, genuinitet och estetiska värden som lyfts fram. Det är tinnar och torn, takformer och gesimser, täthet, skal-mässighet och äkthet som ger bebyggelsen kulturmiljöstatus och bevarandevärde. En majoritet av bebyggelsen från 1900-talets första hälft har genomgått omfattande renoveringar under åren och en aspekt några i brukargruppen lyfter fram är det minskade upplevelsevärde bebyggelsen kan få genom ovarsam behandling. Renoveringarna som genomfördes i området under sjuttioalet tas upp som dåliga exempel på hur hus kan och har behandlats på Möllevången.

”Helena: Det tror jag är väldigt viktigt, att när man tittar på husen nu och i framtiden att man tänker ‘vad är det vi har här, och hur kan vi bevara det så intakt som möjligt’ och fundera på hur det såg ut från början. Att bevara så ursprungligt som möjligt. De gjorde ju vedervärdiga renoveringar på 1960 och 1970 talet som inte alls har blivit bra. Det syns på vissa hus att de klarade inte av den renoveringen. Så det tycker jag, bevara den här gatu- och husmiljön, de täta kvarteren.”

”...att för mig Möllevången är enastående, unik”

En annan aspekt som gör bebyggelsen bevarandevärd är de immateriella värden som delvis är beroende av stadsdelens fysiska miljö. I området finns t ex goda förutsättningar för möten, för att både bli sedd och se och skapa kontakter med andra. Här bjuder både torget, Folkets park, de många caféerna, restaurangerna, butikerna och de ideella föreningarna på otaliga mötesrum. Flera av brukarna poängterar att det är lätt att skapa kontakter med folk man inte känner, att Möllevången är en plats som genomsyras av öppenhet för olik tänkande, ett tolerant förhållningssätt till omvärlden. Blandningen av människor på Möllevången är något som genomgående framhålls som både kulturhistoriskt intressant och bevarandevärd. Det talas om ett ”rikt folkliv”, och ett ”vimmel” av olika nationaliteter och subkulturer. Blandningen gör också att Möllevången kan upplevas som en stadsdel med lyckad integration.

”Frans Suell...var inte så bra på att prata svenska heller!”

I de beskrivningar som framförts kan man spåra boendemiljöns betydelse för den egna identiteten. Att man bosätter sig i området kan bero på att det finns värden som är önskvärda att inlemma i sin självbild för att de överensstämmer med ens egna värderingar; t ex att det är en mångkulturell stadsdel med lyckad integration, eller en stadsdel med arbetarhistoria.

”Olof: Arbetarklassens kamp är jättestörst för mig, det var därför jag gick med på det här projektet. Det var jätteviktigt för mig. Det var här det började, alltså socialismen. (...) Här fanns Sveriges första Folkets park, första Folkets hus, alla demonstrationståg som har utgått härifrån, Möllevångskravallerna som är något stort internationellt sett. Tydligen uppmärksammades det i alla nordiska dagstidningar, har jag läst mig till... Och Konsums födelse, även om det var en allmän arbetaridé så var det en stor del av folkhemsbygget och det startade i Möllevångstorget, Ystadsgatan och sen det stora bageriet Solidar.”

I diskussionerna som förs om kulturarvets betydelse för identifikation, används ofta metaforer som ”att finna sina rötter”. Det finns dock andra sätt att identifiera sig med kulturmiljön än att söka efter biologiska eller nationella band.

Eman som invandrade till Sverige för nio år sedan använder Frans Suells tyska ursprung som identifikationsmöjlighet, och lyfter fram att både hon och han delar erfarenheten att vara invandrare. Hon ser också vikten i att skapa band till platsen man bor genom att utforska vad som försiggått där genom tiderna i form av mänskliga aktiviteter.

”Enam: Jag är stolt över att bo på Barkgatan, för i hörnet ligger Frans Suells villa. Det är synd att det har blivit ett kontor för Friskis och Svettis det hade kunnat vara ett museum om Frans Suell. Han är viktig för att han har gjort mycket för Malmö, han var en viktig man här i Malmö, även om han var

”Gabriella: Ja, jag måste säga att för mig Möllevången är enastående, unik. Jag har inte sett något motsvarande varken i Sverige eller i utlandet. Och då har jag varit i de flesta europeiska länder och känner mycket väl mitt land Italien och är väl bekant med invandrarproblematiken för att jag själv är invandrare. Men jag har aldrig upptäckt en miljö där invandrare kommer in och sätter sprätt på en miljö. Alltså, de verkar inte vara något problem. Alltså de lyfter miljön istället för att sänka den. (...) Jag tror att här skulle man försöka bevara den nuvarande samhällsstrukturen som finns på Möllevången. Alltså och försöka kvotera antalet invandrare och låta dem vara kvar här. Absolut bevara Möllevången som invandrarstadsdel och sen borde man naturligtvis föra till lite mer kultur, alltså både invandrar – och svensk. Gärna svensk kultur. För att det är inte alls fel att ha svensk kultur i ett invandrantätt område, och liksom studera utvecklingen och den här typen av spontan integration som är utanför invandrarverkets projekt. Möllevången är ett område där man skulle kunna studera hur ett integrationsproblem faktiskt kan lösas utan myndigheternas intervention.”

Blandningen av människor lyfts alltså fram som bidragande orsak till områdets positiva atmosfär, med en förhoppning invävd om att fler gränsöverskridande möten skulle kunna bli möjliga. Skulle det däremot bli övervägande del ungdomar, svenskar eller invandrare, skulle området bli segregerat, ensartat och mista sin positiva brokighet.

För att Möllevången ska kunna fortsätta vara en blandad stadsdel för många olika sorters människor är möjligheten till kvarboende något gruppen tar upp som bevarandevärd under flera av gruppdiskussionerna. Hotbilden är ett gentrifierat område med hög hyressättningsnivå och upplåtelseformer som exkluderar mindre resursstarka människor.¹ Rimliga hyror ses därför som en förutsättning för kvarboende, liksom värnandet om hyresrätten som boendeform. Överhuvudtaget fanns ett stort intresse för frågan om gentrifikation och stadsdelens framtid och vid träffarna pratades det mycket om dessa aspekter.

I dagens kulturmiljövård borde brukarperspektivet utgöra en form av kontrollstämpel, en kvalitetssäkring, som indikerar giltigheten i bevarandeplaner och större bevarandeinsatser.

invandrare. Han kom ursprungligen från Tyskland, så han var inte så bra på att prata svenska heller! Det var på 1700-talet. Och hans park var inte Folkets park innan, han tyckte att han skulle bo på landet och då var här landet, så han byggde sin villa här och parken. Så det är en stor historia bakom det. Någonting som folk inte känner till mycket är att vi hade en bio precis bredvid Frans Suells hus, vid nittonhundratalets början. Alltså det är sådant man glömmet bort om man inte nämner det. Om jag inte är intresserad av att gräva i historien och det området som jag bor i, skulle jag aldrig veta vad var där? Där Familjens hus ligger idag var vagnfabrik, och att här var en stor demonstration för arbetarna 1926. Alltså, varje gata på Möllevången har någonting att berätta. Det huset jag bor i, där på samma plats låg en gummibandsfabrik.”

Dialog – en förutsättning för god kulturmiljövård

Som vi ser det har det varit värdefullt att ta del av brukarnas perspektiv på närmiljön för att det inrymmer så mycket mer kunskap än experter kan få fram genom traditionella former för kunskapsuppbbyggnad baserat på arkiv-, bild- och litteraturstudier. Vi fick tex värdefull kunskap om hur brukarna ser på de renoveringar och rivningar som genomfördes under sjuttioalet men materialet visar också att brukarna lyfter fram ett mer mångfacetterat spektrum av grunder för bevarande än kulturmiljövårdens experter klarar av att lägga fram. Eftersom de aktivt brukar miljön känner de av tex även företeelsers sociala- och trygghetsvärden.

Inte minst blir beskrivningarna av kulturmiljö betydligt rikare genom brukarnas berättelser. Det blir tydligt vid en jämförelse av beskrivningar av samma byggnad. Den första är hämtad ur en inventering av stadsdelen som gjordes av Malmö museer på 1980-talet, den andra kommer från en av de intervjuade brukarna.

”Byggnaden har en grå putsad sockel. Sockelvåningen har bandrusticerad puts upp till fönstrens tvärpost. Där ovan och upptill en avskiljande gördelgesims i underkant av andra

våningens fönster är fasaden spritputsad. De två hörnen är markerade av utskjutande runda torn med kupoltak. Varje balkongparti kröns av en frontespis, vilken på mittfasaden innehåller fönster till vindsvåningen och ett medaljongfönster i gavelfältet. Vertikala nischer sammanbinder andra och tredje våningen. Fjärde våningen markeras av en gördelgesims i underkant av fönstren. Fasaden avslutas av en putsad takgesims vars profil vid ofullständig reparation delvis utplånats.”

”Lars: Nu har jag ju fått en lägenhet, de säger att det är en genomgångslägenhet. Om de ska ha mig därifrån ska det vara till en lägenhet här. Sitta där uppe i ett torn och skriva. Som Strindbergs blå tornet. Det är bättre än Limhamn. Det är det eminentaste läget i stan. Om man går här tillräckligt länge börjar husen berätta om alla döds- och föds- och öden av olika slag. De syns liksom. Om man går in i en port så kan man höra barnskriken ända till sekelskiftet, och hjulnarr och gnissel. Barn som ropar på mamma ’kasta ner nyckelen’. Ja, det är inte så länge sen. Detta skulle vara ett världskulturarv. För detta har sin givna plats där. Förändrar de detta kan det bara bli sämre.”

Inom kulturmiljövården måste vi arbeta för att medvetandegöra att det inte finns något objektivt sätt att definiera kulturmiljöer på eller att avgöra vad som är bevarandevärt i våra stads- och landsbygdslandskap. Historiskt sett har det varit kulturmiljövårdens experter som ansvarat för definierandet av det kulturhistoriskt värdefulla i vårt samhälle. Konkret har det inneburit att det är experter som skapat våra kulturmiljöer och i samma process gjort sig själva till auktoriteter över deras egna skapelser.

För att komma bort från denna ”rundgång” krävs en demokratisering. En förutsättning för att lyckas är som vi ser det att vi börjar se medborgarna som viktiga medskapare i processen. Medborgarnas röster behövs för att svara mot de kulturpolitiska målen. I dagens kulturmiljövård borde brukarperspektivet utgöra en form av kontrollstämpel, en kvalitetssäkring, som indikerar giltigheten i bevarandeplaner och större bevarandeinsatser. Det är viktigt

med erfarenhetsutbyte både för ökad förståelse för ett område och för att människor ska kunna vara viktiga medskapare både till vår gemensamma historieskrivning och framtid.

Om brukardialog blir praxis, och vi för en inkluderande bevarandepolitik tror jag att både delaktigheten och ansvaret för kulturmiljön kommer att öka ytterligare i samhället. Det kommer också att leda till att vi får än mer levande och spännande kulturmiljöer som representerar en rad olika kulturella synsätt och historier. Det gör också att kulturmiljövården går ut över sina gränser och blir en aktör i det sociala arbetet, en aktör för integration och demokratisering.

Jens Olsson är bebyggelseantikvarie och verksam i Skåne som samordnare för länets arbete inom ramen för Agenda kulturarv. Han har tidigare bl a arbetat som kommunantikvarie i Höganäs. Inom ramen för projektet Storstadens arkitektur och kulturmiljö har han utvecklat arbetet med Möllevångsmodellen.

Anne Rosengren är etnolog och har tidigare arbetat med brukar- inriktade projekt i stadsdelen Möllevången. Hon arbetar för närvarande på Landskrona museum med dokumentation av stadsdelen Öster.

Fotnot

1. Ordet gentrifiering kommer ursprungligen från engelskans *gentry* ungefär motsvarande svenskans lågadel. Förenklat uttryckt är det benämningen på den process som innebär att ekonomiskt och socialt resursstarka grupper i samhället tränger ut ekonomiskt och socialt resurssvaga från tex äldre arbetarstadsdelar.

Berättelsen om Gunnar Melin

Margareta Bergvall: En historia om människors tolkningar och kulturarvets förunderliga föränderlighet

I processen med Agenda kulturarv står "brukaren" av kulturarvet och samhällsrelevansen av museernas och kulturmiljövårdens arbete i fokus. Ett intressant perspektiv får vi, om vi likt den engelska museiorganisationen i sin definition av museer, utgår från vad samhället kan förvänta sig av museerna. Det är inte lätt för oss som arbetar med kulturmiljöfrågor att möta de ofta stora förväntningarna. Låt oss hoppas att den självgranskning och reflektion som nu pågår inom sektorn, på sikt kan innebära attitydförändringar och förenklingar i systemet. Den historia jag nu ska berätta ger vår diffuse kulturarvsbrukare ett namn och ett exempel på hur diskrepansen mellan förväntningar och antikvarisk verklighet kan se ut.

Som framvuxen ur sediment och stenig morän bor i Styrnäs socken i Ångermanland en gammal hedersman. Han heter Gunnar Melin och har ett livslångt och nära förhållande till Styrnäsbygdens äldre historia. Han har bott hela sitt liv på ett småbruk i Viätt, där familjen drev gården tillsammans med mormor och morfar. Byn ligger i en smal dalgång som sticker av norrut från Ångermanälvens breda älvfåra inte långt ifrån Botniabanans nya sträckning. Dämstasjön blev avsnörd från havet när landet höjde sig över havsytan vid tiden för Kristi födelse. På dalgångens västra sida, mellan Gunnars gård och sjön, ligger Ytterberget. Runt berget finns ett grav- och boplatsoområde från järnåldern, som vårdas

på eget initiativ av Gunnar och före honom hans far och morfar. När jag först kom i kontakt med Gunnar Melin i början av 1990-talet bodde han fortfarande på gården tillsammans med sin syster Mimmi. Nu bor han på pensionärshemmet i Lo och systemen är död sedan några år tillbaka. Gunnar är förtegen om sin ålder, men jag tror han är nyss fyllda 96 år.

Gunnar Melin var 19 år då morfar dog, och redan då väl medveten om vilken kulturskatt han hade att förvalta. På 1940-talet började han med varlig hand vårda skogen i området, något som resulterat i att där idag växer en vacker och välskött skog som skapar en fin stämning i området. Hans far byggde en liten stuga på Ytterberget dit han drog sig undan för kontemplation och vila. Gunnar blev med åren alltmer engagerad i fornlämningsområdet och satte upp mycket personligt hållna skyltar, ibland med humoristiska texter. Skyltarna är försiktigt uppspikade i trädens ytterbark för att inte skada träden. Samma varsamhet om naturen ger sig till känna i alla de fågelholkar han satt upp. Skyltarna har åldrats och länsmuseum har nu ersatt en del av dem med emalj-skyltar med Gunnars handskrivna texter screenade, kompletterade av mer antikvariskt sinnade skyltstolpar av egen modell och produktion. Det finns utrymme för många tolkningar av kulturmiljön. Låt oss hoppas att Gunnar Melin och hans gärning ska finnas med in i framtiden och att hans ande ska fortsätta att sväva över området den dag han är borta.

Gunnar Melin uppfyller kulturminneslagens alla mål, helt av eget intresse och engagemang. Trots det har han upplevt att Styrnäs kulturarv har förbisetts i den antikvariska handläggningen, att "överheten" sett ner på allmogen. Det är en gammal historia, med början i skolan där läraren förbjöd barnen att tala dialekt och visade "förakt mot allmogens levnadssätt". Viätt ligger i Ådalen, det röda Ådalen. Här finns många underskattade kulturarv, antingen

Önskar ni följ med er en bild av
den förhistoriska byggnadsgrunden?

En fotografis råd:

Bästa kameravinkeln får ni då,
om ni ställer er härnedan

det gäller industriarbetare eller småbrukare. "Allmogen" som Gunnar talar om, har många gånger ansetts vara nedlåtande mot arbetare. Historien har många sidor!

Vilken tidsanda har då präglat Gunnar Melin? Han hade uppenbarligen en sträng lärare, som försökte med alla medel banka in kunskap i barnens huvuden. Historia har som vi vet använts i nationsbygget och även om det är "översåtarnas" historia har intresset väckts och funnits. Han har också vuxit upp parallellt med hembygdsrörelsens framväxt i Ångermanland och sett sin egen lilla bygd i kontrast med industrierna vid älven. Historieundervisningen kom i och med folkskolans införande 1842 att betyda mycket för det allmänna historieintresset. Under 1800-talets sista hälft hade också arkeologerna en nära kontakt med den intresserade allmänheten och forskningsresultaten kom snabbt ut via publikationer och föreläsningar. Under årtiondena efter 1910 kom sambandet mellan forskning och allmänhetens intresse för forntidsforskning att försvagas. Den snabbt växande hembygdsrörelsen som i början hade en riktning mot sin samtid och framtid fick nu en allt starkare roll (Baudou 1993).

I hembygdsboken Ångermanland (som den då hette), skrev överantikvarien vid Riksantikvarieämbetet några än idag aktuella ord:

"Ty åtminstone till en viss grad ligger det i sakens intresse, att den aktiva lokala medverkan är direkt nödvändig. Eljest skulle känslan av personlig delaktighet kanske slappna och minnesmärkena lätt komma att betraktas nästan enbart som det allmännas angelägenhet." (Bertelsson 1947)

Kulturmiljövårdens Janusansikte

Har inte kulturmiljövården många gånger visat ett Janusansikte? Å ena sidan uppmuntras människor att ta ansvar för sitt kulturarv, skydda det, vårda det, å andra sidan har kulturminnesvården mycket starkt markerat sitt tolkningsföreträde! I ett vetenskapligt paradigm genomsyrat av positivism och objektivism är det lätt att inse att det blev en intressekonflikt mellan subjektiva erfarenheter och tolkningar företrädda av allmänheten och objektiva rationella

bedömningar företrädda av kulturminnesvården. Men kulturmiljöer har medvetet och omedvetet skapats av människor och det är också människor som är brukarna. Med all respekt för empiri och objektivitetssträvan inom dokumentationsverksamhet finns också fler aspekter att tillägga. Jag vänder mig emot motsatsställningen och ser den postmoderna polariserade antingen – eller diskussionen som ofruktbar. Tendenser till polarisering har också hörts ifråga om samtidsdokumentation och bevarande av samtidsmiljöer å ena sidan och fornlämningar å den andra. När det förhistoriska sätts i motsats till moderniteten gäller det att vara aktsam. Diskussion om centrum – periferi kan omfatta inte bara rumslighet utan också tidslighet. Respekt för mänsklig verksamhet och levda människoliv innebär inte a priori att ju längre bort i tiden, desto mindre värda.

Jag vill nu berätta Gunnars historia, både som han berättar den själv, men också speglad i lagstiftning och i kulturmiljövårdens handläggning. Det är uppenbart att det samexisterar många sätt att se på kulturmiljön. Vi kan se honom som en representant för dem som mer eller mindre tycker att samhället inte företräder deras intressen. Vi kan också se honom som en representant för sin tid och undra vilka intressen som idag inte företräds av kulturmiljövården. Vilka kommer att känna sig överkörda av samhället på ålderns höst om 50-100 år framåt i tiden? Om det kan vi spekulera, men kanske anar vi också vilka det kan handla om. Att lära av historien är förstås en klyscha, men genom reflektion över kulturmiljövårdens attityder genom tiderna och oss själva kan också vi antikvarier lära av historien.

Brottstycken

Gunnar Melin har medverkat flera gånger i hembygdsboken *Ångermanland – Medelpad* som nu heter *Tidsspår* och som jag är redaktör för. Han har där berättat om vad som han upplever som övergrepp och underlåtenhetssynder från ansvariga myndigheter och "honoratiores". Han kallar artikeln *Brottstycken i Styrnäs historia*. Det ena handlar om när den gamla s k klövsadelkyrkan (en försvarskyrka från medeltiden med två torn) revs 1847 och

Visst, det är bra, men
det måste bli mycket,
mycket bättre!

enligt Gunnars farfar, kyrkans arkiv samtidigt brändes upp. Gunnar sökte upp en av de gamla i socknen, fd konsul Petrus Näsman för att få närmare vetskap om kyrkans öde:

”Jo, det var, inberäknat dåvarande Styrnäsprästen, – honoratiorens i länet, inte sockenborna, som man velat göra gällande, ånej! Dom var i stort sett alla emot någon ny kyrka, emedan dom var snåla, ja hänvisade till att dom var sparsamma. Så vidtog det ofattbara vandaliseringsarbetet att rasera gamkyrkan, utan att honoratiorens i residensstaden brydde sig om komma hit opp, att närvara och stoppa detsamma eller att ens söka rädda något av allt det oersättliga som kom bort.” (Tidsspår 1995-96)

Det andra av Gunnars Melins brottstycken måste sättas in i sitt sammanhang, vilket finns i Ångermanälvens många, tätt belägna medeltidskyrkor och de många silverskatterna, nedlagda vid tiden 1050 e Kr. I grannsocknen Överlänns finns två av Ångermanlands största gravfält, det ena vid Holms säteri, vilket för övrigt är Norrlands enda, och det andra i Björkå bruk. I synnerhet gravfältet vid Holm har uppvisat mycket fina fynd, bl a en rik kammargrav från 1000-talet och en grav med en välbevarad glasbägare från 300-talet. Här utförde professor Bröndstedt från Köpenhamn och förre landsantikvarien Bo Hellman arkeologiska undersökningar sponsrade av disponent Hedberg.

Nåväl, enligt Gunnar Melin bortfraktades några årtionden tidigare ett av Styrnäs största förkristna gravfält. Detta låg i Frök och ägdes av AB Utnäs Tegelbruk som här hade en stor lertäkt.

”Där leran togs, var ursprungligen en lite avlägset högt liggande strandbrink nära Ångermanälven. På platån var, fast ingen begrep det, gravar. Ett vidsträckt vackert område. Hur många gravar där fanns, vet ingen nu, men gravfältet har bedömts vara en motsvarighet till det i Överlänns. Under arbetets gång, att hämta lera, påträffades så många ‘underliga saker’, att det troddes området var en plats, dit det

slängts sopor någon gång. Alla ‘onyttiga föremål’ kom därför av de arbetande helt enkelt att slängas bort. Men från ‘sopstället’ ramlade även dödsallar oppifrån platån ner i schakten gång efter annan. T o m sådana märkliga ‘sopor’ som ett svärd kom i dagen, även ett sk klenst hästbetsel.”

Gunnar har ytterligare ett brottstycke som han vill föredra. Där är jag själv inblandad som redaktör för hembygdsförbundens årsbok. De första två fallen har på grund av tidens gång, det historiska perspektivet och det nu oåterkallerliga förloppet förpassats in i berättelsen om modernitetens framväxande och etablering, riksantikvariens och den regionala kulturmiljövårdens bristande resurser och perifera områdens underlägsenhet inom nationalstaten Sverige. Industrialismens framväxttid, med utvecklingsoptimism och befolkningsökning som präglade tidsandan och bidrog till rivning och nybyggnation av Styrnäs kyrka, liksom dess etablerade period under mitten av 1900-talet innebar att arbetstillfällena och industri prioriterades, också i förhållande till kulturmiljöer.

Narrativ som ett filosofiskt och språkvetenskapligt begrepp har blivit ett begrepp även inom arkeologi, i brytningstiden efter processualismens ytterligheter (Ricoeur 1985 samt Solli 1996). Narrativ, eller berättelser, överbryggas i mångt och mycket arkeologisk teoribildning och folkliga berättelser. På ett liknande sätt sammanflätas de det antikvariska tolkningsföreträdet och ”kulturarvsbrukarens” tolkningsrätt. I skärningspunkten mellan dessa båda hamnade husgrundsterrassen vid Viätt, eller Hednkapellet som traditionen säger. Den är ett av många exempel, en av många kulturmiljöer, perioder och företeelser, och är utifrån sin specifika lokalbundna identitet också allmängiltig. Konflikten hade aldrig behövt komma till ytan om inte Gunnar hade haft sitt stora engagemang och om han inte blivit ombedd att skriva ner historien för publikation. Jag tycker det finns ett stort värde i ett synliggörande av de båda perspektiven: övergripande makroperspektiv och mikroperspektiv underifrån. Vi börjar med historien:

Kanske är det just relationen mellan människan och en kulturmiljö, den emotionella bindningen till en eller flera platser, grundläggande för kulturmiljövården.

Morfars berättelse

Henrik Näsholm var född 1837 framme vid älven men gifte sig med en flicka från Viätt. Dottersonen Gunnar Melin återberättar vad han fick höra:

”För ser du Gunnar så här berättade grannarna för mig, att långt tillbaka här vid Dämstasjön hade det funnits ett timrat kapell i Ytterberget, dit folket från byarna runt sjön kom för att offra. De från sörsidan kom på flottar över sjön. Det var ’sjögara’ och ’dämstara’ (människorna från byarna Sjö respektive Dämsta). Dämsta är dock den äldsta byn på den här sidan Åskottberget, ty till Dämstabergget kom de första människorna att bosätta sig. (...) Sina döda begravde man på den här sidan sjön, bl a här i Ytterberget. Människorna var då rädda att de döda skulle gå igen om inte vatten låg mellan begravningsplatsen och den plats människorna bodde. Men i kapellet, där offrade folk bland ättehögarna, som så småningom blev fler och fler. Du Gunnar, ska emellertid veta, att när grannarna berättade detta faktum att de offrat här, märkte jag tydligt hur förlägna de var och att de skämdes för mig, en ’frammabergs’ över att något så hedniskt, vidskepligt och dumt förekommit på den här sidan Åskottberget.” (Melin 1992/93)

För att belysa Hednakapellet och berättelsen ytterligare och för att sätta in den i ett arkeologiskt sammanhang bad jag Klas-Göran Selinge att skriva en kompletterande artikel. I en mycket läsvärd artikel karakteriserade han berättelsen om Hednakapellet som en förklaringsåsen och beskrev husgrundsterrasserna som fenomen.

”Man kan naturligtvis fundera över varför just kyrko- eller kapelltraditioner blivit så allmänna om just dessa fornlämningar” (husgrundsterrasser). (...) Grundvalarna fordrade säkert redan genom sin relativa ovanlighet och sin ofta avsevärda storlek en exceptionell förklaring. Om man betraktar 1600-talets bondbyar av många små grå timmerhus av i stort

sett medeltida typ på varje gård, är det inte otänkbart att man inte kom att tänka på husgrunder av samtida, känd typ. Kyrkorna var i stort sett de enda hus av en storlek, jämförbar med järnåldershallarnas, som man kände till.” (Selinge 1992/93)

Gunnar Melin reagerade kraftfullt och tog mycket illa vid sig eftersom han ansåg att morfar hade beskyllts för lögn. Sägner kräver som vi vet att de blir trodda. Han hade återigen upplevt att ”övertroheten”, det vill säga framför allt jag, hade misskrediterat hans kulturarv. Saken klarades upp, är glömd (?) och förlåten i och med att han fick ett genmäle i nästa bok.

Det immateriella kulturarvet ger en levande doft till kulturmiljöer och fornlämningar och utgör en väsentlig del av kulturarvet. Tradition är aldrig statisk, den är föränderlig och organisk och utvecklas i sammanhang med sin omgivning och av de människor som berättar. Kulturmiljövårdens kärna är saklig och sanningsträvande, och tillför ett nödvändigt och analytiskt perspektiv. Vi är alla brukare av kulturarvet, allmänheten såväl som ”antikvariekåren”. Genom våra berättelser och upplevelser får kulturmiljöerna färg och liv. Kulturarvet som inkluderar det immateriella, är på så sätt större och mer betydelsefullt än den renodlade kulturmiljön.

Kanske är just relationen mellan människan och en kulturmiljö, den emotionella bindningen till en eller flera platser, grundläggande för kulturmiljövården. Det kan handla om förhistoria, historia eller det som nu är nutidshistoria. Det vi kan lära av historien om Gunnar är att se hur dagens kulturmiljövård i framtiden kan komma att värderas av en åldrande människa och att han eller hon därmed också underförstått ser sitt liv värderas. Kulturmiljövård handlar ytterst om människor och den antikvariska handläggningen värdesätter ofta omedvetet också människors liv. Kulturmiljövård är därför i grunden en demokratisk fråga som spänner över årtusenden och innefattar värderingar av levda liv och liv som ska levas. Kulturmiljövårdens svåra uppgift kräver därför en medvetenhet i urval och i prioriteringar av kulturmiljövårdens resurser. Därmed är det nödvändigt med en värdering av

fortidens oåterkalleligt irreversibla lämningar, parat med en nutidsorienterad, framtidsinriktad insikt där det historiska perspektivet långsamt växer fram. Detta kräver just det som vi ofta framhåller som uttryck för vår professionalitet: överblick och kunskap. Men det kräver också självreflektion, en medvetenhet om och motivering av val och prioriteringar och kanske framför allt en respekt för personliga upplevelser och tolkningar och deras förändring över tid.

Pluralismen i landskapet

Kulturmiljöerna kan tolkas ur så många perspektiv: ur ett lokalt och personligt färgat *mikroperspektiv*, präglad av egna upplevelser, engagemang och känslor. Här finns den naturliga kopplingen mellan kulturmiljön och människan. För Gunnar Melin handlar det om marken som brukats i generationer, ättehögarna, morfars berättelser och hans egna upplevelser. För barn och unga idag handlar det om delvis andra saker och andra miljöer, där de äldres kulturarv finns någonstans med, om än i förbleknat skick. Fenomenologen och filosofen Hans-Georg Gadamer uttrycker "horisontsammansmältningar" (Gadamer 1989) belyser på ett utmärkt sätt hur tradition och kulturarv utvecklas och förändras, men också hur tidigare paradigmer aldrig kan lämnas helt och hållet, som ett ömsat ormskinn, utan flätas samman med nutidens vetenskapliga och samhällsliga strömningar.

Vi kan också tolka kulturmiljöerna ur en annan, mer antikvarisk synvinkel. Här lägger vi ett fågelperspektiv på kulturmiljön och fornlämningarna, svingar oss upp till de antikvariska höjderna till ett övergripande *makroperspektiv*. I det ser vi likheter och olikheter, gör jämförande analyser, försöker se komplexitet och orsakssammanhang över tid. Det antikvariska perspektivet innebär också att fornlämningen sätts in i ett juridiskt sammanhang där fornlämningsbegreppet är föränderligt. Här är lagskyddet och dess juridiska konsekvenser med sin tandlösa kontrollapparat en viktig aspekt i bedömningen av fornlämningar. Det akademiska förhållningssättet är intellektuellt stimulerande och utmanande. Men det innebär inte samma känslomässiga engagemang,

samma lustfyllda kittling av ett personligt förhållande i vardagslivets värv *till just denna markfläcken på vår jord*. Inte att förglömma är att integrerat i det antikvariska perspektivet finns också personliga upplevelser och värderingar. Objektivitet är eftersträvningsvärd i bedömningen men omöjlig att uppnå. Den emotionella upplevelsen av kulturarvet finns också hos oss antikvarier.

Lyhördhet och interaktion

I kulturpropositionen (Minne och Bildning) framhåller utredaren att den förklarande, beskrivande och entusiasmerande delen av ansvaret ges större tyngd och att samarbetet med skolan, förskolan och ett aktivt samarbete med de ideella organisationerna och media är grundläggande.

"De av regeringen formulerade målen riktas alltså in på ett verksamhetsfält som är mycket vidare än under 1980-talet. Den fokusering som då fanns på den yttre, fysiska miljön behöver breddas och omfatta även den immateriella kulturmiljön och föremålen, dvs inte bara 'husen' utan även människan mellan husen". (SOU 1995:84)

Det handlar om en vidgad syn på kulturmiljövården – ett kulturarvsbegrepp. Därmed är det också tre aktörer som samspelar: läns museerna, länsstyrelserna, och universitetet. Riksantikvarieämbetet är en fjärde aktör, övergripande för samtliga övriga aktörer, inte minst som övermyndighet.

Kulturmiljövården lever i mångt och mycket en fragmentariserad tillvaro. De formella besluten tas av länsstyrelsen som också fattar beslut om bidrag (som bland annat söks av läns museerna). Pengapåsen för "förklarande, beskrivande, entusiasmerande" information och förmedling går därmed i första hand till länsstyrelserna, att sedan fördelas till bland annat läns museerna. De har själva sällan verksamhetsmedel för kulturmiljöpedagogik. "Utförandet och kunskapsuppbyggnaden" görs alltså av museerna. Framåtsyftande och samhällsaktuell forskning sker däremot på universitetet. Ibland (men inte alltid) är kontakten mellan dessa

aktörer (länsstyrelse, läns museer, universitet) inte så frekvent, kanske för att kunskapsbasen i praktisk tillämpning och handläggning å ena sidan och teoribildningen å den andra, ingår i olika sfärer inom det arkeologiska fältet.

Länsmuseernas organisationsstruktur skiljer ofta (men inte alltid) på pedagogiskt arbete och arkeologiskt arbete. För att kunna upprätthålla och utveckla en dialog med brukaren är emellertid förmedling i och av kulturmiljöer sammanlänkad med annan arkeologisk och kulturmiljövårdande verksamhet. Arkeologi är en del av kulturmiljövården och utan god förmedling brister också samhällsrelevansen. Inom museitraditionen har utrymmet varit begränsat för utvecklandet av pedagogik och förmedling inom arkeologi och kulturmiljövård. Kanske berör förändringsarbetet inom *Agenda kulturarv* inte bara kulturmiljövården, utan i sin förlängning också den inre museala verksamheten. I kulturutredningen står vidare:

”Med ett samlat kulturhistoriskt synsätt, där uppgiften är att ansvara för och främja ett positivt bruk av kulturarven, kan man inte särskilja mellan yttre och inre kulturmiljövård.”
(SOU 1995)

Då tror jag att dialogen och förmedlingsansvaret på sikt måste utvecklas inom kulturmiljövården och att den traditionella museiorganisationen kan behöva förändras.

En större samverkan mellan universitet, läns museer, länsstyrelser och Riksantikvarieämbetet, skulle göra kulturmiljövården till en tydligare och mer effektivt samhällsrelevant bundsförvant för den breda allmänheten. Men det ställer krav på att hålla sig à jour med aktuell forskning. Vi är alla arbetstygda inom begränsade budgetar. Att utöka arbetsuppgifterna är inte möjligt. Kanske måste en översyn av kulturmiljövårdens samlade organisation göras. Jag ser *Agenda kulturarv* som en nödvändig och viktig öppning för det förändringsarbete som måste göras och som mycket väl kan vara en överlevnadsfråga för att nå ett ökat samspel med den stora allmänheten, de verkliga brukarna, vilka också är våra egentliga beställare, och deras initiativ och engagemang.

Agenda kulturarv har fört mycket positivt med sig, bl a talar vi nu mer och mer om samverkan, samsyn, lyhördhet och dialog med brukaren. Den dialogen behöver utvecklas mellan samtliga aktörer inom kulturmiljövården. Specialistkompetens och fördjupade kunskaper är nödvändiga, men kommunikationen mellan det arkeologiska fältets olika delar måste utvecklas. Att hitta eller skapa bifurkationer mellan kulturmiljövårdens olika delar och att få en fördjupad kommunikation mellan museer och forskningen borde vara en framtidsfråga för en riktigt bra dialog också med våra medmänniskor i kulturlandskapet.¹

Bra kan bli bättre

Jag har nu gjort en kringgående rörelse med början i Gunnar Melins berättelse via kulturmiljövården till min egen berättelse som bottnar i många givande möten och upplevelser med de s k brukarna. Det jag vet är att de allra flesta är mycket lyhörda gentemot oss antikvarier, och verkligen vill göra ”rätt” så att resultatet blir bra. Jag ser seriösa, kunniga människor med ett stort intresse för sitt kulturarv. Men kontakterna skapas alltför ofta i ett skede då mycket redan är färdigplanerat och antikvarien kan då upplevas som mästrande och negativ, en ”bevarande fundamentalist”. Jag tror att en ökad öppenhet och dialog på ett tidigt stadium, med tidiga samråd när man tillsammans kan diskutera fram lösningar, är det vi behöver verka för. Det innebär också att vi måste vara tillgängliga, skapar kontaktnät och att kontakterna verkligen upprätthålls. Att se seriöst på förmedling som integrerad i det dagliga antikvariska arbetet, och att på ett professionellt sätt kunna visa på alternativa lösningar innebär till viss del ”det vi redan gör”. Visst, det är bra, men det måste bli *mycket*, mycket bättre!

Margareta Bergvall är arkeolog och arbetar som antikvarie på Läns museet Västernorrland i Härnösand. Hon ansvarar särskilt för museets samarbete med länets hembygdsföreningar och turistnäringen.

Fotnot

1. Med *bifurkation* menas avgrening av en flod så att vattenförbindelse nås med en annan flod.

Referenser

Baudou, Evert. *Norrlands forntid i historieskrivning och hembygdsrörelse*. Arkeologi i norr 4/4. Umeå, (1993).

Bergvall, Margareta. *Pluralismen i landskapet. Några kulturmiljöer i Ångermanland sedda ur olika perspektiv. I: texter om arkeologisk kulturmiljövård*. Gotarc serie C. Arkeologiska skrifter no 41, (2000).

Bertelsson, Bertil. *Kulturminnesvården och hembygdsorganisationerna*. Ångermanland – Medelpad (1947).

Gadamer, Hans-Georg. *Truth and Method* (1989).

Melin, Gunnar. *Hednakapellet vid Dämstasjön i Styrnäs*. Ångermanland – Medelpad (1992/93).

Melin, Gunnar. *Brottstycken ur Styrnäs historia*. Tidsspår (1995/96).

Ricoeur Paul. *Time and narrative*. University of Chicago 1985 (1984).

Selinge, Klas-Göran. *Traditioner om husgrundsterrasser i Viättområdet*. Ångermanland – Medelpad (1992/93).

Solli, Brit. *Narratives of Veøy. An investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology*. Universitetets Oldsakssamlings Skrifter. Ny rekke Nr. 19, (1996)

SOU 1995:84. *Kulturpolitikens inriktning. Minne och bildning*. Kulturdepartementet. Fritzes förlag.

Människors platser

Anders Högberg: Integration och kulturarvsbruk i fokus

Artikeln beskriver ett projekt under arbete. Inga färdiga resultat finns till hands, endast föresatser och intentioner. Projektet Människors platser genomförs vid Malmö Kulturmiljö och är samfinansierat med Riksantikvarieämbetet genom FoU-medel. Projektet syftar till att finna former för att bredda och fördjupa förmedlingen av uppdragsarkeologins kunskaper och resultat, med fokus på integrationsarbete.

Frågor om integration hör till de mest angelägna och prioriterade i dagens samhällsdebatt. Integration kan uppfattas som *en process som leder till att skilda enheter förenas*, då till skillnad från assimilation vars definition *att upptaga och ombilda till likhet* mer fokuserar på anpassning och utsuddande av olikheter. Detta innebär att assimilering och integrering är två vitt skilda saker – den förra kräver stora uppoffringar av individen, den senare av kulturen eller den sociala samlevnaden (Alvén 2002). En integrationsprocess är alltså något som berör och angår alla och något som alla kan och bör vara delaktiga i och medansvariga för.

Detta är viktiga tankar att ha med i en diskussion om ett uppdragsarkeologiskt förmedlingsarbete med ett integrationsbegrepp som utgångspunkt. Ett integrationsarbete baserat på arkeologisk kunskap handlar inte om att sprida arkeologins resultat, i tron att ju fler som vet desto större blir förståelsen. Det handlar inte heller om att inbjuda fler i tolkningsprocesser av redan formulerade arkeologiska frågeställningar (Högberg 2002). Integration kan inte uppnås utan ett aktivt förändringsarbete och

om uppdragsarkeologin vill ha något inflytande i diskussionen kring dessa frågor, är det uppenbart att den måste vara beredd att utvecklas. Det handlar alltså om en vilja till förändring, om nya frågor och funderingar, om frågor och funderingar förankrade utanför arkeologin, att helt enkelt bereda väg för nya perspektiv. Det handlar om att tillvarata den arkeologiska kunskapen som en viktig del i ett integrationsarbete.

Integrationsbegreppet är i detta avseende av intresse som ett reflexivt, inspirationsgivande och handlingsorienterat begrepp. Vad är det hos oss, i den egna dagliga yrkesutövningen som behöver förändras? Vilka nya aspekter måste in och vilka gamla måste bort? Det finns många exempel på yrkesgrupper som i aktiv dialog pekar ut områden där nödvändiga förändringar inom det egna yrket måste göras, för att möta de krav dagens samhälle ställer. Inom exempelvis skolan och vården förs debatter om hur dessa institutioner kan möta och hantera nya omständigheter och villkor (Sundquist m fl 2002). Görs detta inom uppdragsarkeologin i dag? Finns det en dialog inom yrkeskåren kring hur förändringar i samhället påverkar sättet som uppdragsarkeologin möter dessa?

Uppdragsarkeologin berör på ett påtagligt sätt delar av samhället, där dess effekter blir synliga för många, där dess åsikter får stort genomslag och där dess värderingar får konsekvenser för uppfattningar om det förflutna och nuet. Detta är förhållanden som ställer krav på ansvarstagande (Andersson & Zander 1997; Lekberg 2002). En naturlig del i detta ansvarstagande borde vara att ställa frågor kring den egna verksamheten och dess sätt, vilja, förmåga och lyhördhet att möta förändringar. En sådan fråga rör historiebruk och begreppet kulturarv som det fundament det faktiskt är för den uppdragsarkeologiska verksamheten (Beckman 1998).

Kulturarv och kulturarvsbruk

Historiskt har begreppet kulturarv använts i otaliga sammanhang, med olika ambitioner och i olika syften (Kilander 1993; Löfgren 1993; Grundberg 2000; Horgby & Lindström 2002). Den senare delen av 1800-talets romantiska konstruktion av nationen och det fosterländska introducerade begreppet och gav det ett tydligt fokus på det nationella, i form av en kollektiv identitet med referenser till ett gemensamt och delat förflutet. I olika utsträckning reproduceras detta än i dag i form av värdekonserverade betoningar av kulturarvets helgd och framhävandet av kulturarvet som just en kollektiv identitet (Beckman 1998).

Det förra sekelskiftets intresse för det svenska i kulturarvet var mycket tydligt ideologiproducerande till sin karaktär. Strävan var att bygga upp en nationell (eller ibland regional) identitet i syfte att stärka inre sammanhållning (Horgby & Lindström 2002:310). Dess användning var i mycket konserverande och innehöll en ambition att rädda den hotande bondekulturen från den framväxande industrialismen. Den nutida synen på kulturarvet har ett annorlunda innehåll och begreppet är idag mångtydigt och ganska slitet (se exempelvis Beckman 1993). Även om bevarandaspekten fortfarande är omisskännlig har samhällsutvecklingen i form av ökad internationalisering och uppmärksammandet av nationalstatens begränsningar förändrat ramarna för kulturarvspolitiken (Friberg 1993; Lundmark 1993; Carlsson 1999; Wienberg 1999; Göransson 2000; Aronsson 2002). Nya frågor har väckts om det offentliga ansvaret och målsättningar i frågan om kulturarvet (Horgby & Lindström 2002) och diskussioner initierats av yrkesverksamma arkeologer inom kulturarvssektorn kring det nödvändiga i att formulera alternativa kunskapsmål (Burström 1999, 2001a, 2001b).

Peter Aronsson har lyft upp begreppen historiekultur, historiebruk och historiemedvetande som väsentliga i diskussionen om historieanvändandet i samhället. Han menar att dessa begrepp har potential att ändra perspektiv på hur historia och kulturarv brukas: (Aronsson 2002:189).

- Historiekultur - är de artefakter, ritualer, sedvänjor och påståenden med referenser till det förflutna som erbjuder möjligheter att binda samman relationen mellan dåtid, nutid och framtid.
- Historiebruk - är de processer då delar av historiekulturen aktiveras för att forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterade helheter.
- Historiemedvetande - är de uppfattningar av sambandet mellan dåtid, nutid och framtid som styr, etableras och reproduceras i historiebruket.

Aronssons perspektiv är historikerns men hans tankar kring dessa begrepp och deras användning är idag aktuella också i ett resonemang om arkeologi. Genom att fokusera på företeelser inom dessa begreppsliga dimensioner, underlättas förståelsen av samtidens referenser till det förflutna. Människors medvetna eller omedvetna historiebruk tydliggörs.

Som exempel kan det faktum att det nationella och regionala tillsammans med begreppet kulturarv fått en mer framträdande roll i samhället lyftas fram. Uttryck som exempelvis *vårt* kulturarv, *vår* kulturella vagg, *vårt* ursprung, *vår* kulturella grund och *vårt* nationella arv är flitigt nyttjade termer i såväl press och allmänt språkbruk som i kommunala, regionala och statliga informationer, visioner och beslutsförfaranden (Friberg 1993; Blomberg & Lindquist 1994; Horgby & Lindström 2002).

I ett integrationsperspektiv är det uppenbart att dessa begrepp kan vara problematiska i sin användning. Orden *vår*, *vårt* och *arv* antyder ett ägande och en av hävd föreskriven rätt till något, ett ägande och en rätt som innebär att ha tillgång till något som någon annan inte har. En alltför oreflekterad användning av dessa begrepp riskerar att förpassa de som inte innefattas av ordet *vårt*, eller inte anser sig ha rättighet till något *arv*, ut i periferin. En uppluckring av dessa kategorier, ett ifrågasättande av underliggande och oreflekterade tankar som dessa ord kan dölja och en omdefinition av begreppen som inte har med etnicitet, regionalitet eller nostalgiskt värnande om ett hotande kulturarv är nödvändigt.

Kulturarv och mångfald

När kulturarv och mångfald lyfts fram i samhällsdebatten är det vanligt att argumentet *ju mer vi fokuserar på vår egen kultur och våra historiska rötter, desto mer toleranta blir vi i mötet med andras kulturer som har andra historiska rötter* framhålls som ett sätt att möta dagens förutsättningar. Detta är en pedagogisk retorik, *känn dig själv innan du lär känna någon annan*, formulerad för att möta ett samhälle i förändring. Frågan är om denna inställning oreflekterat kan överföras till ett kulturarvsbruk? Är det verkligen så att vi blir mer toleranta och förstående för att vi fokuserar på "vår egen" historia och "vårt eget" kulturarv? Borde det inte vara dynamik, öppenhet och vilja till förändringar som istället förs fram som nödvändigt (Solli 1997)? Frågan som måste ställas är varför det anses som positivt att stärka människors identitet i nutiden med hjälp av tillhörighet till dåtiden?

I byggandet av kollektiv identitet frodas ett historiebruk där en gemensam plattform skapas, en plattform vars innehåll består av idéer om enhet, identitet och identifikation mellan dåtidens och nutidens människor. Dåtiden brukas som ett "kitt" för att skapa en nutida känsla av samhörighet (Kristiansen 1993). Det som arkeologin kan lyfta fram är att det existerar ett enormt gap mellan då och nu, skapat av historiska förändringar som innefattar alla aspekter av det sociala livet, från språket och fantasin till social organisation och religion, en avgrund som separerar nuet från det förflutna. Dåtidens människor var oss mer olika än alla nu levande (Kristiansen 1993; Burström 1999).

"Ett intresse för förhistorien kan inte motiveras av ett sökande efter individuella eller etniska rötter, eftersom lämningarna efter dessa mycket avlägsna tider inte tillhör någon specifik grupp av människor; de är mänsklighetens kulturella arv" (Burström 1999:24, författarens översättning).

Åsikten *genom att känna mitt kulturarv, kan jag lättare känna någon annans* är en jargong som haltar. Kulturarvet är inte enbart något som fysiskt vittnar om tidigare generationer. Det är också

något som konstrueras i vår egen samtid. Det brukas. Kulturarvet måste därför betraktas för vad det är, dvs något som inte är definitivt, utan något som kontinuerligt förändras.

Framhävandet av kulturarvet som kollektiv identitet skulle kunna ersättas med en reflekterande historiesyn, där kunskapen om att det finns ett förflutet och kunskapen om hur detta förflutna produceras och hanteras i nuet, är det viktiga. Genom att känna till *att* jag har ett förflutet, *att* jag delar det med många, *att* även om det format mina förutsättningar, är det *uppfattningarna* kring hur detta ska brukas i nuet som styr, inte förankring från då. Genom detta kan jag förstå att någon annan också har samma last eller förutsättningar i form av ett förflutet (Jonsson 1995). Genom denna kulturarvssyn kan förhållandet att nuet är ett resultat av då och att framtiden skapas i nuet, lyftas fram som grund för ett aktivt ställningstagande, inte som en konsekvens av dåtida händelser.

Arkeologiska metoder applicerade på ett arkeologiskt material kan öppna perspektiv på nutiden. Vilka frågor ställer vi och vilka svar ger vi? Hur hade svaren sett ut om vi ställt frågorna på annat sätt? Vad förmedlar uppdragsarkeologin om det förflutna och hur kommenteras samtiden? Här blir arkeologin med dess metoder, teorier och tolkningar ett medel, ett verktyg till för att förändra perspektiv på nutiden, ett redskap för att hantera dagens historiebruk.

Integration och uppdragsarkeologins möjligheter

Uppdragsarkeologin är påtagligt platsbunden. Fynden från utgrävningar kommer vanligen från människor som en gång levde på platsen. Detta gör att utgrävningar får en uppenbar platsfokuserad inriktning. I detta är den lokalhistoriska aspekten av uppdragsarkeologin tydlig. I en förmedling är platsfokuseringen både en nytta och en last. Förmedlingen underlättas och intresserar många om människor av tradition är knutna till platsen. Detta är en viktig del av den arkeologiska förmedlingen.

Men hur berör uppdragsarkeologin de som inte har en traditionsbunden anknytning till platsen? Cirka 1,7 miljoner invånare i Sverige har utländsk bakgrund (Rapport Integration 2001) och otaliga är de som flyttat inom landets gränser. Vad har

Kulturarvet är inte enbart något som fysiskt vittnar om tidigare generationer. Det är också något som konstrueras i vår egen samtid. Det brukas.

uppdagsarkeologin att erbjuda de som inte intresserar sig för lokalhistorien? Skulle en förmedling med bas i kunskapen om närmiljön kunna erbjuda något utöver lokalhistoria?

Platser och platskänsla

För att komma vidare med denna fråga behöver platsen som begrepp kort beröras. Som analytiska begrepp kan *rum* uppfattas som ett fysiskt avgränsat område och *plats* som en upplevelse av det fysiska rummet (Hallin 1993; Alven 2000). Genom dessa begrepps-
liga distinktioner kan rummets olika former som plats tydliggöras och förstås, där varje människa ger rummet sin speciella mening som plats. Detta resonemang kan också sträckas ut över tid, då människor i förluten tid också gett rummet sin speciella mening. Människor som använt rummet har då tillfört det deras meningar. På så sätt kan rummet sägas ha kommit att bli ett resultat av ackumulerade platsuppfattningar. Detta har definierats som samrumslighet.

"We are conspatial with everyone who in the course of time has lived in the same area as we do." (Burström 1999:25)

Detta begrepp har en pedagogisk mening, då det hjälper oss att förstå vad som har bidragit till att skapa förutsättningarna för våra nutida platsers mening. Arkeologins långtidsperspektiv kan här erbjuda en insikt om åtskilliga tusen år av människors aktiviteter inom ett fysiskt rum (Welinder 1992, Burström 1999).

I detta är alltså platsen viktig. Att utgå från förutsättningarna för en plats och människorna som bor där och utifrån ett tidsdjup studera "samrumslighet", kan visa att platser inte är statiska, att förändring sker, att nuet är ett resultat av dåtida handlingar och att handlingar i nuet påverkar framtiden. På så sätt kan platserna ges sammanhang. När det som ter sig avlägset i tid blir påtagligt och närvarande påverkar detta människor. Historier skapas att knyta till platsen.

Kunskap om historia på den plats där man bor kan bidra till att öka känslan av kontroll, av att känna sig hemma, en plats att identifiera sig med. Att känna sig som deltagare, istället för iakttagare. Platskänslan påverkas med förhoppningsvis ökad

delaktighet och ansvarstagande som följd. Det finns en skillnad mellan en känslomässig ochoreflekterad upplevelse respektive kunskap, insikt, ifrågasättande och agerande. En närmiljö med mening, ger förutsättningar åt det sistnämnda (af Geijerstam 1998).

Tankar kring genomförande och mötet med människor

Men hur möter man då människor med ambitionen att utifrån ett integrationsperspektiv nyansera kulturarvsbegreppet, förmedla en reflekterande historiesyn och stärka platskänslan genom att förmedla kunskap och resultat från uppdagsarkeologiska undersökningar?

I Integrationsverkets årsbok *Rapport Integration 2001* pekas Malmö ut som en hårt segregerad stad. Både fashionabla områden som nybyggda Västra Hamnen (BO01-området) och förorterens miljonprogramsområden som Rosengård tas upp som tydliga exempel på segregerade stadsdelar. Etnologen och urbanforsaren Per-Markku Ristilammi har undersökt segregationens effekter och uttryck och noterar:

"Idag rör sig journalisterna i förorterna som koloniala upptäcktsresanden. De reser in till mörkrets hjärta för att visa oss 'ute i verkligheten' det annorlunda. Rapporter om parabolert riktade mot arabiska TV-stationer och unga hip-hopare som ropar på respekt pekar på en gränsdragning mellan de som är innanför och de som är utanför." (Ristilammi 2001:139f)

Frågan är om vi som arkeologer och deltagare i detta projekt är på väg att starta just en sådan "upptäcktsresa"? Här krävs eftertanke. Om ambitionen är att med bas i tankar om integration förmedla arkeologins kunskaper och resultat, med förhoppning om stärkt platskänsla som effekt, måste tankar om det "innanför och utanför" som Ristilammi beskriver tas i beaktande. En förmedling kan inte genomföras om inte ambitionen finns att bryta ner det som representerar "innanför och utanför". Ett arbete med integration i fokus kan därför inte ensidigt riktas mot de områden som samhället för tillfället utsett till så kallade problemområden (Alven 2000; Ristilammi 2001). Västra hamnen är ett lika

Integration berör alla.
Integrationsproblemen
är generella, inte
avgränsade av
områden.

angeläget arbetsområde som Rosengård. Integration är inte ensidig, inte en fråga om en grupp i samhället. Integration berör alla. Integrationsproblemen är generella, inte avgränsade av områden.

Relationer till en plats är komplexa och innefattar mängder med associationer och referenser (Relph 1976). Flertalet av dessa är personliga, några är underförstådda och andra delas av många. Platserna finns närvarande i olika sammanhang och på olika plan i människors vardag, en vardag som är komplex och olik människor emellan. Om ambitionen är att med bas i arkeologin tillföra kunskap med stärkt platskänsla som önskad effekt, är det väsentligt att ständigt påminna sig om de uppenbara begränsningarna i detta. Vi är arkeologer och ska utgå från detta. Vi är alltså inte exempelvis lärare, fritidsledare, idrottstränare, socialpedagoger, fastighetsförvaltare, medlemmar i någon lokal förening eller boende i området och ska heller inte ikläda oss rollen som något av detta. Begränsningarna i vad vi kan tillföra en stärkt platskänsla är viktiga att fundera kring.

Sammanfattande tankar – ambitioner med projektet

Kristian Kristiansen skrev 1993 (Kristiansen 1993:13, författarens översättning):

”Ett av det mest dominerande bruket av det förflutna är i skapandet av nationell, regional eller lokal identitet och enighet. Detta är troligen också en huvudsaklig anledning till att arkeologi, museum, kulturminneslagen och historia som skolämne existerar. Det förflutna är alltså nutidens myt om nationers och regioners skapelse. Det är en av hörnstenarna i bilden av världen vi lever i, som utveckling från stenålder till efterindustriellt samhälle och som nationell och etnisk historia.”

Denna ”nutidens myt om förflutenhet” tenderar att göra kulturarvet till något man inte väljer, utan till något redan existerande att erhålla redan vid födseln under tesen – ”du är din bakgrund”.

Det finns andra sätt att se på det förflutna. Ambitionen med projektet *Människors platser* är inte att stärka människors band med det förflutna. Vad vi vill är att med hjälp av den eftertanke

och reflektion insikten om exempelvis det förflutnas enorma tidsdjup, om likheter och olikheter och om sambandet mellan dåtid, nutid och framtid, stärka banden inte med det förflutna, utan med nutiden. Det handlar alltså inte om att känna till *sitt* förflutna, det handlar om att känna till *det* förflutna.

I vårt arbete vill vi ta steget från information om utgrävningar och resultat till en dialog om arkeologisk kunskap och nutid. Men vi anser att detta inte räcker. Vi måste också diskutera vad vi önskar uppnå med denna dialog. Projektet *Människors platser* handlar alltså inte om *att* man ska förmedla eller *hur* man ska förmedla. Vad vi vill är att lyfta fram frågor kring *vad* som förmedlas och *varför* och med bas i detta presentera exempel på hur detta skulle kunna göras.

Genom att hela tiden växla mellan olika kulturella, rumsliga och tidsliga perspektiv på en plats försöker vi närma oss verklighetens mångtydighet. En mångtydighet i människors vardag, i deras vardagsmiljöer. Det är från denna vardagliga syn som uppdragsarkeologin verkar inom projektet.

Projektet arbetar således med ett aktivt kulturskapande, där vi deltar med våra arkeologiska erfarenheter. Genom att ifrågasätta dominerande föreställningar som exempelvis ”vårt” kulturarv erbjuder projektet redskap till deltagarna att reflektera kring sitt tänkande och sin närmiljö. Genom att medvetandegöra och diskutera termer som integration, kulturarv och platskänsla i förhållande till människors föreställningar om varandra och till platsen där de bor, hoppas vi att uppdragsarkeologin kan erbjuda redskap för reflektion och eftertanke, för deltagande och delaktighet. Ett deltagande och en delaktighet som i sin tur kan leda till intresse för den egna situationen och den egna rollen i förhållande till andra.

Anders Högberg är arkeolog och arbetar som antikvarie vid Malmö Kulturmiljö där han medverkat i de stora utgrävningarna i samband med bygget av Öresundsbron och Citytunneln. Han är också doktorand vid Lunds Universitet där han forskar kring förhistorisk och historisk flintteknologi och dess sociala betydelse, samt projektledare för Människors platser.

Referenser

- Andersson, M. L. & Zander, U. (red) *In med historien! Fem historiker om korta och långa perspektiv i samtidshistorien*. Kristianstad (1997).
- Alvén, F. *Med platser som utgångspunkt för integration*. Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift. Nummer 30, Maj 2000 (2000).
- Alvén, F. *Assimilera eller integrera?* Sydsvenskan, torsdagen den 18 juli 2002. Sidan B2 (2002).
- Aronsson, P. *Historiekultur, politik och historievetenskap i Norden*. Historisk Tidskrift 2 2002. Tema Historiebruk. Svenska Historiska Föreningen (2002).
- Beckman, S. *Oreda i fornsvängen. Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik*. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990. RAÄ (1993).
- Beckman, S. *Vad vill staten med kulturarvet?* (red). Alzén, A. & Hedrén, J. Kulturarvets natur. Stockholm (1998).
- Blomberg, B. & Lindquist, S-O. (red) *Den regionala särarten*. Lund (1994).
- Burström, M. *Cultural Diversity in the Home Ground. How Archaeology Can Make the World a Better Place*. Current Swedish Archaeology. vol. 7. 1999. The Swedish Archaeological Society (1999).
- Burström, M. *Risk eller resurs – en kulturell jämförelse*. (red). Sjöberg, F. *Vad ska vi med naturen till?* Bokförlaget Nya Doxa (2001a).
- Burström, M. *Cultural Heritage and Antiquarian Attitude*. Current Swedish Archaeology. vol 9 2001 (2001b).
- Carlsson, I. *Demokratin globala räckvidd. Globaliseringen och demokratin – dokumentation från ett seminarium*. Demokratiutredningens skrift nr 22. SOU 1999:56. Stockholm (1999).
- Friberg, G. (red). *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik*. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990. RAÄ (1993).
- Geijerstam af, J. *Miljön som minne. Att göra historien levande i kulturlandskapet*. RAÄ(1998).
- Grundberg, J. *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag. En introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. GOTARC Series C. *Arkeologiska Skrifter No 33*. Institutionen för Arkeologi, Göteborgs universitet (2000).
- Göransson, B. m.fl. *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens betänkande. SOU 2000:1 (2000).
- Hallin, P-O. *Platsens aktualitet*. Svensk Geografisk Årsbok. 1993. Årg. 69. Sydsvenska Geografiska Sällskapet (1993).
- Horgby, B. & Lindström, D. *Begreppet kulturarv – något för historievetenskapen?* Historisk Tidskrift 2, 2002. Tema Historiebruk. Svenska Historiska Föreningen (2002).
- Högberg, A. *Några tankar kring att ställa frågor*. (red). Berggren, Å. & Burström, M. *Reflexiv fältarkeologi? Återsken av ett seminarium*. Riksantikvarieämbetet/ Malmö Kulturmiljö (2002).
- Jonsson, S. *Andra Platser. En Essä Om Kulturell Identitet*. Sthlm (1995).
- Kilander, S. *Nationell samling kring "Det nya Sverige"*. Några aspekter på svensk debatt i tidigt 1900-tal. *Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik*. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990. RAÄ (1993).
- Kristiansen, K. 1993. *The Strength of the Past and Its Great Might: An Essay on the Use of the Past*. Journal of European Archaeology. volume 1, 1993 spring (1993).
- Lekberg, P. *Utblick och insikt – några tankar kring det förflutna, identiteten och det arkeologiska ansvaret*. (red). Åkerlund, A. *Kulturell mångfald i Södermanland*. Länsstyrelsen i Södermanland, rapport (2002).
- Lundmark, L. *Historien, tiden och nationen. Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik*. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990. RAÄ (1993).
- Löfgren, O. *Att skapa och omskapa kulturminnen. Kulturarvet i antikvarisk teori och praktik*. Möte på Aronsborg den 4-5 april 1990. RAÄ (1993).
- Rapport Integration 2001*. Integrationsverkets årsbok 2001. Utgiven av Integrationsverket.
- Relph, E. *Place and placelessness*. London (1976).
- Ristilammi, P-M. *Förortsspeglingar*. Dalman, E. (red). *Tänk: 21 inlägg om framtidens stad*. Malmö (2001).
- Solli, B. *Forankring fryder?* Ottar. Spor fra fortida. Kulturminneåret 1997. 3.97. Populærvitenskapelig tidsskrift fra Tromsø Museum. Nr. 216 (1997).
- Sundquist, J., Johansson, S-E. & Ågren, G. *Artikel DN Debatt*, måndagen den 28 oktober 2002, sidan A4 (2002).
- Welinder, S. *Det arkeologiska perspektivet. Från forntid och medeltid* 9. Lund (1992).
- Wienberg, J. *The Perishable Past. On the Advantage and Disadvantage of Archaeology for Life*. Current Swedish Archaeology, vol 7. 1999 (1999).

Att se med egna ögon

Birgitta Elfström: Släpp kulturismen fri!

Ungdomarna flyttar, skogen växer till sig på hagmarken och fjällsidan täcks av föryngringsytor. Nu är goda råd dyra. Bredband var inte lösningen, tillverkningsindustrin fungerar inte längre och distansundervisning har bara marginell effekt på befolkningsutvecklingen. Vad har vi kvar? Kultur och kulturarv så klart. Vad kan vi använda det till? Hembygdsgården kanske, bruksmuseum, kyrkbåtsturer, övernattning i skogshuggarkoja, linberedning och kvarn på gammalt vis. Våfflor, kolbullar, saffranspannkaka och kroppkakor. Vita knutar, hyttsill och kaffestugor skapar en ny bild av bygden. Till hjälp har man turistråd på längden och tvären, alla med EU-finansierade fyrfärgsbroschyrer och slagkraftiga namn utan tidigare förankring, gärna med ändelsen "-riket".

Vad händer med kulturarvet och vad händer med människorna i det, när det är turistens ögon som ser och ger namn, när kulturarvet används som vara och som yta? Får man vara ful i Hälsingland? Kan man dricka läsk i plastglas i Glasriket? Kan vi överleva i våra avfolkningsbygder utan att ta till detta halmstrå som heter besöksnäring?

Definiera sitt kulturarv

På Riksantikvarieämbetet arbetar vi med kulturarv och kulturmiljö. Kultur- och näringslivet såg länge besöksnäringen av som ett av sätten att rättfärdiga offentligt finansierade insatser för kulturmiljön. Genom statliga pengar kunde man vårda och lyfta fram ett kulturarv som sedan skulle generera arbete och välstånd och en vänlig inställning till kulturmiljön i största allmänhet. Men vi tror att

kulturarvet rymmer så mycket mer, vi behöver inte gå omvägen kring pengamätarna för att bruka och värdesätta det. Det finns till och med en stor risk med att definiera kulturmiljön utifrån ett besökande öga, det reducerar en stark kraft i människors liv till att bli endast en kortvarig upplevelse. Att definiera sitt kulturarv ligger i samma klass som yttrandefriheten.

Som mål för verksamheten inom kulturmiljöområdet anges:

- Ett försvarat och bevarat kulturarv.
- Ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen.
- Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön.
- Nationell och internationell solidaritet och respekt inför olika gruppers kulturarv.

Man kan notera att kulturarvet tillåts existera på egna grunder och inte som resurs för ekonomisk utveckling. Snarare antas kultur och kulturarv göra något med människorna, med ett rikare liv och större delaktighet i samhället som resultat. Kanske blir vi då också mer kreativa och modiga i förhållande till vår dagliga utkomst.

Att bruka, använda kulturarvet är en nödvändighet för att få det att finnas kvar på lång sikt, det vet alla som sysslat med till exempel gamla byggnader. En kåk, eller ett slott som ingen bryr sig om, regnar det snart in i och sedan är det för sent. Att bruka är att tillägna sig något, att göra till en del av sin fantasivärld eller sin vardag. Inte behöver man äga berättelserna, kunskaperna, föremålen eller miljöerna, det går att ha ett förhållande till dem ändå. Såtillvida är kulturarvet demokratiskt, det finns något för alla. Man behöver inte långa konstutbildningar för att kunna få tillträde till den kreativa miljö som ett hembygdsmuseum eller en medeltidsfestival utgör.

Det står alltså fritt för var och en att tillägna sig kulturarvet, i alla upptänkliga former - inom lagens riktmärken. Här finns egna företagare, stora företag, privatpersoner, ekonomiska föreningar och ideella krafter. Kan man tjäna en hacka och på så sätt få hålla på med det man gillar och dessutom bo där man vill, är detta ett underbart resultat, men sällan den enda drivkraften.

Drivkrafter och lust

Hela byn kan komma att engagera sig i återbruket av de gamla byggnaderna och den kunskap som dessa representerar. För en annan bybo framstår de övergivna husen som utmärkta för en teateruppsättning eller ett konstprojekt som kräver stora och billiga lokaler under en lång tid. Kulturarvet, både kåkar och innehåll, blir en källa till idéer. I det långsiktigt hållbara samhället återanvänds de fysiska kulturarven och kulturarvsmyndigheterna står för den nödvändiga fördröjningen som gör detta möjligt. Även om man inte kommer på något bra innehåll till bagarstugan idag, kanske man gör det om tio år. Vid en genomgång av några kommuners föreningslistor framgår att intresset för historia på ett eller annat vis samlar många gånger fler människor än miljö- och naturföreningar. Därutöver finns alla de som vårdar sin bit av kulturarvet utan att ingå i en organiserad verksamhet. En grupp människor drar igång och håller verksamheten vid liv för att sedan gradvis trappa ner sitt engagemang. Ofta finns då en ny samling som är redo att ta vid, även om det uppstår en svacka under några år. Det är ett rätt vanligt mönster, även om det sätter skräck i hembygdsföreningarnas riksorganisation som bekymrar sig över åldersstruktur och nyrekrytering.

Inom kulturturismen ingår en betydande del frivilligt eller mycket dåligt betalt arbete. Bo på hembygdsgård, besök Hälsingegårdar som fortfarande är i bruk, övernatta på en fäbod och titta in på något av alla dessa arbetslivsmuseer som vuxit upp på senare år. I hela landet pågår liknande verksamheter, någon gång som en ekonomisk idé som visade sig mindre bärkraftig och därmed i det närmaste obetald, en annan gång för att få in lite riktiga pengar för att kunna köpa tegel till taket eller betala försäkringen. Ibland

räcker inte bytesekonomin ens i glesbygd. Genomgående är att det inte är för att tjäna de stora pengarna som man sysslar med detta. Vilka är då drivkrafterna och hur kan de stöttas?

Kulturarvets engagerade förespråkare vill ha respekt för sitt arbete. De vill ha uppmärksamhet, uppskattning och uppmuntran. Drivkrafter är lusten, glädjen och tillfredsställelsen med den egna insatsen, parat med det samhälleliga ansvaret för historien, bakåt och framåt i tiden. Inom detta ryms också drömmar, inlevelse och lek.

Se med turistens ögon

På ett seminarium nyligen framförde en representant för kulturvården i en kommun, på fullaste allvar, idén att man skulle renodla bilden av Småland så att den stämde med de turistande tyskarnas idéer om landskapet, det vill säga alla hus skulle vara röda och ha vita knutar. När man börjar se sig själv med turistens ögon framträder en helt annan självbild. Tänk bara på hur det känns när gästen kritiskt ser sig omkring i ens eget nyss så städade hus. Plötsligt ligger skarvsladdarna tvärs över golven och den osorterade tvätten i drivor på soffan. Bäst att inte ha några besökare – eller acceptera att detta är det liv jag lever, så ser det ut. Att börja se sig själv och sin hemtrakt med turistens ögon kan få stora konsekvenser i hemtrevnaden. Börjar man se med utifrånögon är steget inte långt till att själv förflytta sig, att ta avstånd både fysiskt och mentalt.

Krav och förväntningar på hembygdsföreningen från till exempel en kommersiell besöksnäring kan förta glädjen i engagemanget. Om tider ska passas, byggnader visas och litervis med kaffe kokas till mer eller mindre tacksamma besökare kanske lusten försvinner. Det går inte att manipulera själen i verksamheten. Insikten om engagemangets drivkrafter kan göra samarbetet mellan professionella och ideella kulturarvsvårdare starkt och skapa stor genomslagskraft.

Får inte många grupper i samhället vara med och definiera sitt kulturarv, samt ha makten över hur det brukas, lär det också snabbt försvinna. Historieberättelsen blir då flera dimensioner fattigare och framtiden svårare att planera för.

Makt och ansvar

Insikten om att kulturarvets brukare är med och formar, skapar kulturarvet sprider sig genom en ny syn på historia och kulturarv. Jag skulle vilja föra fram vårt förhållande till kulturarvet som ett viktigt led i människoblivandet. Detta synsätt bör också få påverka mig som tjänsteman i mitt sätt att arbetat med uppgiften. Det handlar om att gå från den passiva betraktaren och halvhjärtade konsumenten till den aktiva medborgaren som själv deltar i sitt kulturarv. Det innebär att tolkningsföreträdet också måste delegeras, det vill säga både makt och ansvar förmedlas till brukarna själva, med stöd och råd från de offentliganställda tjänstemännen.

Ansvar och makt hänger ihop. Man kan inte tänka sig det ena utan det andra. Makten över valen, tolkningarna och prioriteringarna följs åt av ansvaret för de val man gjort. Denna självklarhet har inte genomsyrat lagstiftning och praxis när det gäller den traditionella kulturmiljövården. Den pågående professionaliseringen har flyttat över ansvar på en diffus stat, eller ibland en stor kommun. Det är inte något specifikt för just kulturarvssektorn, liknande förhållanden står att finna i de flesta kommunala och statliga verksamheter.

En rörelse tillbaka mot ökat individansvar, även genom ideella föreningar och kooperativ, går att se idag. Det är troligtvis en följd av minskande allmänna medel, dålig skattekraft i många kommuner samt ökande kostnader för kommunala och statliga tjänster i takt med att löneläget drivs upp. I detta sammanhang är det inte oväntat att man sneglar på möjligheten att återremittera ansvaret till brukarna. Men då måste man även återremittera makten över det brukade. Och riskera att det går åt skogen, att byggnader försvinner eller vårdas på fel sätt, att omistliga värden visar sig mistliga. Ansvar kan vara på både gott och ont.

Från de professionella kulturarvsföreträdaerna gäller det att skapa goda förutsättningar för ett ökat brukaransvar, att ansvaret ska kännas lätt och stimulerande att ta. Ju närmare ansvaret kommer den egna personen, desto större incitament att fly det, om det skulle kännas alltför betungade och obehagligt. Det måste vara meningsfullt både på ett personligt och på ett allmänt plan att ha ansvar för gemensamma arv. En ökande amatörisering och

deltagande gör att kraven måste sänkas på exempelvis lika förutsättningar, enhetliga prioriteringar och effektiv ärendehantering. Syftet blir inte längre den konstvetenskapligt korrekta beskrivningen i ett register, utan det aktiva intresset för husen hos dem som bor i och brukar dem. Vinsten blir desto större.

Allemansrätten

Kulturarvet växer, definitioner och tolkningar blir viktiga för medborgarna, de integrations- och demokratiseringspolitiska målen ges större tyngd. Det blir då uppenbart att brister i medborgarinflytande och representation av olika kulturella och sociala grupper blir ett hot mot kulturarvets bevarande. Får inte många grupper i samhället vara med och definiera sitt kulturarv, samt ha makten över hur det brukas, lär det också snabbt försvinna och historieberättelsen blir flera dimensioner fattigare, framtiden svårare att planera för.

Allemansrätten är den sedvänja som ger tillträde till naturen, men också tillskriver människorna en äganderätt till symbolen natur, skog. Visserligen tillhör själva markbiten en lagfaren ägare, tallarna som växer där är köpta av massaindustrin, men storheten natur, skog är allas, du har rätt att vistas där, plocka bär, till och med övernatta om du inte gör någon skada på naturen, skogen. Det för med sig en känsla av omsorg om denna gemensamma tillgång, inte skräpa ner, inte tända eld i torrt gräs... Vi ser det som en medborgerlig rättighet. På samma sätt skulle kulturarvet kunna beskrivas, oavsett ägaren på pappret har vi en känsla av att ha rätt till det, det tillhör oss.

Det finns en portalparagraf som talar om allas ansvar, men ingen lag som säger att varje medborgares tolkning och definition av kulturarvet är sanktionerad, den som kan berättiga till samhällsinsatser, bidrag eller gillande. Följaktligen fungerar inte portalparagrafen särskilt väl. När ett kulturarv hotas och dess värde därmed ofta uppenbaras, händer det allt som oftast att de lokala intressegrupperna kallar på myndigheternas förstärkning i form av argument eller lagstiftning. Om definition och identitet styrs utifrån eller från statscentralt håll försvinner initiativen också dit. Uteblir förstärkningen från den sanktionerande makten tas det

som bevis på att värdet var ringa och därför inte lönt att lägga ner tid och kraft på. Det kunde inte vara mer fel. Värdet ligger i brukarens öga, i betraktarens uppskattning, i historieberättarens väv.

Skattemedel - till vad?

Vilken funktion kan man skissera för en myndighet med dessa mål, att uppmuntra dialog och medskapande? Det kanske sker genom att tjänstemannen ser sig som företrädare för den public service-institution vi faktiskt representerar. Vi ska balansera olika gruppers rätt att föra fram sina tolkningar, utan att förtä lusten och glädjen i arbetet med våra gemensamma kulturarv. Men även det smala och obehagliga ska få sin programtid. Det obehagliga och icke-älskade kulturarvet har också sin roll i berättelsen om det förflutna, men det kanske inte finns någon hängiven, frivillig medborgare som kan eller vill ta sig an detta. Minoriteters och marginalers kulturarv kan sitta trångt, även här har en kulturarvsinstitution med offentliga medel sin självklara roll, att se till mångfalden av grupper i samhället.

Att kunna svara en bild med en annan bild är en uppgift för läns museer och andra kulturarvsinstitutioner. Ibland kan en hembygdsförenings eller en byutvecklingsgrupps berättelser mana till fördjupade bilder. Det var inte alltid rosenrött i bondesamhället, det var inte alltid bättre förr - de nyanserna når vi i samspråk med varandra, utifrån våra olika kunskaper och perspektiv.

Det ligger också i uppdraget, att komma med motargument, att belysa från många håll. Detta arbetssätt rimmar illa med offentligstödda kulturturismsatsningar. För det första är det sällan antikvarier och arkeologer som är bäst utbildade på besöksnäring och marknadsföring, för det andra brukar dessas drivkrafter ligga på helt andra plan än de som gör ett turistmål framgångsrikt. Framför allt kan man ställa sig frågan om det är förenligt med ett uppdrag av public service karaktär. Ska skattemedel användas till kommersiella satsningar, vilka konsekvenser får det för privata näringsidkare i närheten samt är det rätt använda pengar? Vill man stimulera den här typen av verksamhet borde kunskapsstödet ligga på brukarnivå, för att uppmuntra kulturarvsbruk i alla former.

Tjänstemannens och bidragens roll blir att hävda kulturarvets viktiga roll i människors tillvaro, där det obekväma existerar bredvid det vackra, där olika grupper får komma till tals och olika berättelser förmedlas och bemötas. Den blåögda tron på att man genom omvägen om de ekonomiska argumenten ska kunna rädda en skärva av till exempel ett hotat äldre kulturlandskap, gör föremålet för omsorgen en björntjänst. Om konsekvensen blir att de bofasta känner sig som museiföremål i ett tillrättalagt landskap, ett förfrämligande av den egna tillvaron, kan effekten bli den motsatta mot det förväntade, en ekonomisk tillväxt förbyts i en befolkningsmässig utarmning. Om kulturarvet däremot får fungera som den kreativa resurs jag tror att det är, kan man sedan själv välja vad man vill göra med det; tjäna pengar, drömma eller leka, allt går. Släpp kulturturismen fri!

Birgitta Elfström arbetar som sakkunnig i kommunikationsfrågor vid Riksantikvarieämbetets Kunskapsavdelning. I ett samarbete mellan Tjänsteforum och Riksantikvarieämbetet har hon bla utrett frågor som rör kulturarvsbruk, vilka grupper som engagerar sig och vilket intresse som ligger bakom engagemanget.

Rättelse:

I första numret av *Agenda kulturarv – inspiration & diskussion* har det tyvärr smugit sig in ett fel på sidan 34. Landshövdingen som omnämns heter Gerhard Larsson och inget annat. De två tidningarna som slogs ihop till en heter *Tidningen Ångermanland*.

I Agenda kulturarvs samordningsgrupp ingår representanter för:
Länsmuseernas samarbetsråd, Länsstyrelserna, Riksantikvarieämbetet.
Till gruppen är även Svenska Kommunförbundet och Statens kulturråd knutna.

Foto: Annalena Sandgren och Länsmuseet Västernorrland.

Tryck: PP-print, Stockholm 2003

Form: Massa Confusa

Copyright: Agenda kulturarv och Riksantikvarieämbetet

ISSN 1651-4122